

Debata

O pomirenju i potencijalu REKOM-a da doprinese tom procesu

Zagreb, 1.12.2015.

Što bi uopće predstavljao proces pomirenja u regiji? Koliki je stvarni doprinos i koja su konkretna djela političara u regiji? Kakva je uloga EU-a u procesu pomirenja u regiji? Što je i kako bi trebalo izgledati institucionalno pomirenje? Koliki je domet kaznenog procesuiranja ratnih zločina i koliki je njegov doprinos pomirenju? Kako koristiti nasljeđe Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju u svrhu otpočinjanja procesa pomirenja? Ima li civilno društvo potencijal za stvaranje temelja za pomirenje? Odgovara li REKOM na neke probleme u procesu pomirenja i koliki je njegov potencijal? Ima li uspostava činjenica presudnu ulogu u procesu pomirenja?

Na ova pitanja pokušat će na okruglom stolu odgovoriti: profesor Žarko Puhovski, profesorica Svetlana Slapšak, profesor Hrvoje Klasić i profesor Josip Jurčević. U sklopu okruglog stola prof. Slapšak predstaviti će Zbornik radova svih tekstova s Foruma za tranzicijsku pravdu, događaja koji Inicijativa za REKOM organizira na godišnjoj razini, a koji okuplja stručnjake, aktiviste, umjetnike i predstavnike udruga žrtava.

Transkript

Sven Milekić: Pozdravljam sve koji su došli na našu, REKOM-ovu debatu o pomirenju. Kao što smo rekli i u samom pozivu, pitanje koje danas želimo postavljati vezano je uz pomirenje i sam fenomen pomirenja, kao i kako ga je moguće ostvariti u ovoj regiji. S nama su danas profesor Žarko Puhovski, profesorica Svetlana Slapšak, koja nam je evo došla iz Ljubljane, profesor Josip Jurčević i profesor Hrvoje Klasić. Evo, ja ću početi prvo, zapravo sa profesorom Puhovskim. Ako biste nam mogli reći u startu što za Vas predstavlja sam pojam pomirenja, odnosno kako uopće možemo govoriti o pomirenju između društava koja su netom ili nedavno izašla iz oružanih sukoba.

Prof. Žarko Puhovski: To je naravno jako duga priča. Skraćeno, u našoj zapadnoj tradiciji, prije svega judeo-kršćanskoj tradiciji imamo dva pojma koji pokrivaju ono što bi pomirba na hrvatskom najčešće značila. Jedan je starozavjetni *expiatio*, drugi je novozavjetni *reconciliatio*. Expiatio je zapravo značilo očišćenje pojedinca od grijeha. Dakle on je sam sa sobom pomiren jer nema više grijeha i onda je točki dva podoban za ovo drugo, *reconciliatio*,

što znači ponovno se sastati. Dakle, u stanju je naći se s drugima i kako bi se reklo u našoj narodnoj tradiciji, svih ovih naroda i narodnosti kako bi se nekad reklo, „pogledati u oči druge“. To je opća kategorija. Ona se odnosi, kako na pojedinačne sukobe i omraze koje dakle slijede, tako i na široj razini, na sukobe zajednica, odnosno društava. U našoj situaciji, koliko ja razumijem, problem je sljedeći; u čitavoj modernoj tradiciji problem je sljedeći, pa onda i kod nas: mi ovaj prvi element expiatio ne možemo, jer nemamo božansko nadahnuće, spoznati u smislu postoji li tko drugi ili ne. I zato tražimo izvanjsku gestu koja bi to pokazala. Od Kanta znamo da ne možemo spoznavati spoznaju, dakle ne možemo znati, jednostavno rečeno, što drugi misle, nego to rekonstruiramo na osnovu izvanjskih gesti. Jedna od takvih gesti su elementi pomirenja, koji su onda simboličke naravi i koji bi trebali pokazati da je jedna strana očišćena i podobna za ponovno okupljanje, ponovno komuniciranje, opet kažem „pogledati se u oči“, i tako dalje, i tako dalje. To je situacija koju imamo. Ona je veoma dugo, u tradiciji sklapanja mira nakon ratova, imala funkciju, zapravo, u kojoj je poraženi prihvaćao krivicu. Čitav smisao rata je bio u tomu da se poraženu stranu natjera da plati to što je poražena i time implicitno prizna krivicu. Ponovit ću nešto što sam više puta govorio, od Augustina do Mao Ce Tunga naći ćete istu rečenicu; „narod koji se bori za pravu stvar mora pobijediti“; koja zvuči jako dobro, ali koja je potpuno neistinita. Nikakve empirijske podloge za to nema, pa umjesto nje važi obrat: „oni koji su pobijedili, budući da su pobijedili, su morali biti u pravu“. I to je nešto s čime smo mi funkcionirali svo ovo vrijeme, uključujući Numberški, Tokijski proces, gdje su opet pobjednici sudili poraženima i to je tradicija s kojom se suočava ovo postjugoslavensko područje. Utoliko hoću reći da to područje nije samo po sebi originalno, ni posebno loše ni posebno zlo, ono zapravo nastavlja jednu višestoljetnu tradiciju, u kojoj se pretpostavlja da onaj koji je pobjedio je bio u pravu. U situaciji u kojoj smo se mi našli i u modernom shvaćanju ratovanja, pomirba bi po mojem sudu trebala značiti komunikaciju među subjektima, pod pretpostavkom da su uzroci sukoba koji je doveo do rata riješeni. Dakle, da smo s time došli na čisto. Ovdje opet imamo jedan problem, rat koji je u Jugoslaviji počeo 91' godine je bio vođen zbog simboličkih, a ne zbog materijalnih razloga; nije bio rat za naftu, nije bio rat za teritorij, on je bio rat za simbole. Najbolji primjer je prva godina ratovanja, u kojoj sve akcije jugoslavenske armije koja napada Hrvatsku mogu biti opisane jedino egzorcizmom, nikakvom vojnom logikom. Jugoslavenska armija je u tom trenutku uništila 19 od 21 mosta koji je uništen u ratu, a hrvatska vojske koja je slabija se povlači. U tradiciji, onaj koji se povlači, ruši mostove, a ne onaj koji napada. Međutim, jugoslavenska armija kažnjava Hrvate jer su „prodali dušu đavlu“, odnosno Tuđmanu, odnosno ustašama. I to je logika koja je, pored ostalog, dovela jugoslavensku armiju u poraz, ali koja onda otežava da se nakon 25 godina govori o miru, jer nema svijesti o tri elementarne činjenice: a) koji su bili uzroci rata, ni na jednoj strani nema svijesti; b) koji su bili učinci rata; i c) kako se suočavati sa zločinima na našoj strani, koja god to bila. Zbog toga je situacija, po mom sudu, otežana u komunikaciji. Toliko samo uvodno.

Milekić: A recite onda, da li bi pomirenje, ukoliko bi se počela gledati nekakva platforma za pomirenje, govorimo u ovoj regiji ovdje; da li bi se onda trebalo krenuti sa tim slijedom; znači prvo utvrditi uzroke rata, po tom utvrditi zašto se ratovalo; ovo sve dalje što ste nabrojali?

Puhovski: To bi bio, po mojem sudu, ispravan put. Umjesto toga funkcionira, ono što je Brechtol Brecht u jednom tekstu iz 53' godine nazvao beskarakterno pomirenje, govoreći o zapadnim Njemcima: „aj da zaboravimo sve što je bilo, sad će nam krenuti bolje; pusti, šta je bilo, bilo je; idemo ispočetka“. I ogroman broj ljudi, velika većina, u svim postjugoslavenskim nacijama prihvaća taj stav. Manjina je podijeljena na dva dijela: jedan puno veći, jesu oni koji u ime svojeg nacionalizma ili svojih osobnih iskustava ne žele odustati od toga da su bili u pravu; a manjina unutar te manjine su ljudi kao što su većina ovdje nazočnih, koji misle da bi trebalo ozbiljno razgovarati o uzrocima da bi se razgovaralo o pomirbi. Velika većina će reći „pusti to, to je sve prošlo, idemo se ponašati; uvijek je bilo ratova; naši tukli vaše, vaši tukli naše“; to se sad čuje na svim stranama i to je ono što se u Njemačkoj sredinom 50-ih počelo razvijati. To je ono što je u Njemačkoj onemogućila moja generacija, 68-aška generacija, sa jednostavnim pitanjem: „što si radio u ratu tata?“. Tata može lagati policiji, sudu, novinama i tako dalje; lagati svojoj djeci je malo teže. Međutim, s obzirom na patrijahalnu strukturu porodica, a ne samo obitelji, kod nas, to kod nas nije vjerovatno očekivati. Tako ćemo ostati, govorim za čitavu regiju, a onda i za Hrvatsku specifično, u ovoj situaciji prešutnog prelaska preko toga, koji će tu i tamo izlaziti kao nekakvo kolektivno nesvjesno, u pojedinim incidentima, van; tako se to meni čini.

Milekić: Profesore Jurčević, kada govorimo pomirenju, sada smo zapravo dotaknuli dobrim dijelom države kao zapravo te subjekte, koji bi mogli, koji bi morali zapravo uspostaviti neku platformu za pomirenje, pa me zanima vaše viđenje od kuda bi to pomirenje trebalo dolaziti, s koje, uvjetno rečeno, strane? Da li postoji tu eventualno neka strana koja bi trebala prva napraviti nekakav korak, pa onda na koji bi druga strana eventualno reagirala, ili je to nekakav uzajaman proces, mogli bi reći čak i regionalni, koji će bit na nekavoj zajedničkoj, toj platformi, gdje će se onda sve države, odnosno sva društva pristupati na način na koji smatraju da je za njih pogodno?

Prof. Josip Jurčević: Evo mogu najprije, budući da se to stvarno slažem s profesorom Puhovskim, zaista je to široka priča i nećemo je ovdje riješiti, ali barem da je otvorimo; evo barem da suprostavimo neke stavove. Dakle, rekao bih, a i puno etičara tvrdi da zlo koje se događa potječe od neznanja. I ovdje imamo primjer golemog neznanja koje dominira u faktografskom, dakle onom faktografskom, čistom smislu, bez interpretacije; tako da sad i u ovih nekoliko rečenica, gospodin Puhovski rekao je da je rat na ovim prostorima; što je prvo netočno, da je to rat, jer bila je to agresija; započeo 91' godine. Taj rat i nije započeo, ako već kažemo da je bio rat, dakle nije započeo 91' godine, nego je započeo 90' godine. Zapanjujuće da se ne zna kad je započeo taj rat. Dakle rat je oružani sukob, oružano djelovanje, postizanje nekih učinaka oružanim putem; to je nedvojbeno započelo 17. kolovoza 1990. godine i to se smatra početkom srbijanske oružane agresije na Hrvatsku. To, da li je ona bila „puzajuća“, kakav joj ritam imala, i tako dalje, to je sve drugo; ali mi, dakle, javno ne znamo jednu opću stvari i vrlo često se u znanstvenoj literaturi susreće da je taj rat započeo, dakle srbijanska oružana agresija, 1991. godine. No, kad se uđe u tu 91' godinu imamo 100 datuma. Dakle ne znamo elementarne stvari za razliku od drugih povjesnih događaja; recimo Drugog svjetskog rata, Balkanskih ratova ili nekakvih, čak i starijih događaja, više stoljeća. Znači, kad ne znamo čak kada je nešto započelo, a želimo o tome govoriti, onda je jasno da je i puno toga netočno.

Kad se radi, dakle o događajima, jasno kao povjesničar prvo istražujem događaje; što se dogodilo, onda idu razne razine ineterpretacija, onda složenih činjenica. Najgore kad se, kad se govori sintetički, dakle kad se vrednuje ili kad se interpretira, da se pokušavaju određene teorije spuštati na više ili manje poznate ili nepoznate, spuštati na događaje koji su se događali devedestih ili u prvoj polovici devedesetih godina na prostoru bivše Jugoslavije. Držim da bi ipak trebalo polaziti od činjenica, jel' ne od teorija, i u tome smislu kad se govori o pomirbi ili o pomirenju treba polaziti od tih činjenica; od toga kada je nešto počelo, koji su akteri, koje su uloge aktera. Kad se radi o pomirbi ili o pomirenju na ovim prostorima, ako već koristimo taj termin, to znači na državama nastalim na raspadu druge Jugoslavije, nažalost, puno toga u što se ulaže ljudska pamet i istraživačka i tako dalje, zadato je od strane političkih oligarhija koje su nastale raspadom Jugoslavije i koje drže moć na tim prostorima i, nažalost, evo gotovo sve društvene znanosti, uključujući i historiografiju, i to nije samo tradicija od 90' ili 45', nego je to malo duža tradicija kada se radi o Hrvatskoj, ali i drugim historiografijama. Uglavnom su te društvene znanosti, historiografija kao temeljno događajna znanost, podlegle političkim zahtjevima i činjenice koje prezentiraju, istražuju i tako dalje, uglavnom ih krivotvore više ili manje, u interesu vladajućih. O tome ovise egzistencije, statusi i tako dalje, i intelektualci kao ljudi koji razumiju gdje žive i kako žive, zbog nedostatka integriteta nekakvih osobnih, od etičkih do nekakvih drugih, podliježu tome i zbog ugode i statusa pristaju na to krivotvorenje. Prema tome, kad se radi o tom, što ste pitali, o procesu pomirenja na ovim prostorima, gotovo sve što se događalo, uključujući i REKOM, i prethodnica REKOM-a, to znači Documenta, gospođa Kandić, pa zatim u Sarajevu; kako je to kretalo, ja sam pokušao kao pojedinac, istraživač, sudjelovati u tome procesu. Sudjelovao sam koliko je bilo dopušteno, pa tako dakle da je i sve to bilo u funkciji krivotvorenja elementarnih činjenica, opet na tragu određenih političkih interesa. Prema tom, dokle god mi ne izađemo iz te totalitarne, jednogumne paradigme, nećemo, jel', raditi svatko svoj posao, pa onda to povezivati s drugima, sukladno opet nekakvoj Platonovoj ideji pravednosti, da je „pravedno da svako radi svoj posao i ne miješa se u posao drugoga“. Dakle to je pojednostavljeno, ali u principu bi se trebao prema zakonima svoje struke, kad govorimo o znanostima, o onima koje utvrđuju što se dogodilo i rekonstruiraju što se dogodilo, pa onda to interpretiraju sukladno nekim opet vrijednostima, paradigrama, interesima, zahtjevima i tako dalje. U svakom slučaju, ovdje gotovo nitko, kada se radi o onima koje potiče sustav, znači politika koja ima moć i diktira od financija do svega ostaloga, dakle u Hrvatskoj, a i ostalim državama nastalim raspadom druge Jugoslavije, kao i u Jugoslaviji, da ne idemo dalje, nitko nije radio svoj posao. Imamo jednu potpuno kaotičnu, šizofrenu situaciju, jel', gdje želimo opet zadovoljiti nekakve projekcije, šire europske, civilizacijske, da poslije svakog rata ide nekakvo pomirenje, a da bi pomirenje zaista zaživjelo, ono mora dakle počivati na činjenicama. Ono mora počivati na pravdi, dakle da se utvrdi tko je što radio u tome ratu; ne na razini kolektiviteta, nego na razini individualne odgovornosti. Pa se tako, recimo, i ovaj, takozvani rat, zapravo srbijanska agresija pretvorio u rat, a ne u srbijansku agresiju koja je počela u Hrvatskoj, a zatim je bila u Sloveniji, zatim u BiH, a potom na Kosovu. I dakle tu je faktografski sve jasno, ali ono što kruži u sustavu javnih informacija od medija do najviših stupnjeva znanosti, obrazovanja, kulture; i tu ste vi mladi žrtve koje se toga ne sjećate; imate dakle isčašene slike koje su prilagođene bilo, rekao bih prvenstveno oligarhijskim interesima. I kad se radi o akterima, opet u smislu kolektiviteta, dakle nedvojbeno je da je Srbija kao država agresor, govorimo o Srbiji. Ja sam o tome dosta

pisao, prva nasilja koja su se događala na prostoru druge Jugoslavije bila su upravo u Srbiji, gdje je vladajuća oligarhija u Srbiji morala pacifizirati sve institucije i iz njih isključiti, takozvanu jogurt ili antibirokratsku revoluciju; dakle prije 90' godine; isključiti iz institucija, svih, dakle, medijskih, gospodarskih, znanstvenih i tako dalje, sve osobe koje se nisu htjele uklopiti u tu zadanu paradigmu. Tako je i došlo do iščašenja i danas da se govori i u Hrvatskoj, gdje ja teško ratujem sa znanstvenicima koji ne žele prihvatiti elementarne stvari. Recimo uvijek govore o srpskoj agresiji. Ja tvrdim, dakle, da to nije srpska agresija, jer značaj broj Srba su bili dragovoljci, etničkih Srba, koji su branili Hrvatsku. Isto tako, bilo je etničkih Hrvata koji su napadali vlastitu domovinu, dakle vršili prema njoj agresiju, dakle napadali Hrvatsku i tako je bilo i u BiH, na Kosovu i u Sloveniji. Ali, dakle budući da su oligarhije zadale tu pojednostavljenu, sukob plemena, građanski rat, tako dalje; dakle gotovo sve što danas postoji, na čemu se odgajaju i obrazuju mlađi naraštaji, potpuno je pogrešno, a držim, a tu se slažu i gotovo svi teoretičari, dakle da te nerascišćene stvari i da ove neistine koje postoje, bez obzira na čijoj su strani, su nedvojbeno podloga i generator novih nesreća na ovim prostorima, kako se to govori. Što možemo vidjeti iz situacije danas koja postoji upravo u tim državama, vezano i za migracijsku krizu i ostalo kada bismo gledali iz neke perspektive, nije teško zaključiti da je danas puno, puno sigurnosno nestabilnija, dramatičnija situacija u jugoistočnoj Europi nego što je bila recimo 89' ili 88' godine. Evo dakle, tko bi trebao započeti nekakvo pomirenje, kao što ste rekli, ja ovdje ne vidim nijednog institucijskog aktera koji išta znači i ima ikakvu moći, koji bi mogao započeti taj proces od početka, jer je su u 25 godina tone i tone krivotvorina proizvedene u javnom prostoru, uključujući i znanost; i na neki način, dakle, ne vidim tko bi tu mogao krenuti od početka, utvrditi istinu, tu istinu implementirati u institucije i sukladno tome postupati i dovesti, dovesti do pomirenje bilo koje vrste. Po tome se ovaj sukob, a govorim kao povjesničar, dakle ta srbijanska agresija, i njeni učinci danas bitno razlikuju od svih ranijih sukoba, pa se to uočava i po tome što su svi raniji sukobi zaista bili sukladni onome „pobjednici pišu povijest“, uključujući sve ovo što je gospodin Puhovski govorio. Dakle ovdje toga nema, svi su pobjednici, svi su poraženi, ovisi sa koje se strane gleda i pomirenje ne može bez istine, bez pravde. Nekakav oprost je nemoguć ako ne postoji netko kome trebate oprostiti, tko izražava kajanje i priznaje vlastiti grijeh, bilo osobno ili ako gledamo opet nekakve institucije koje se zovu države. Dakle nema institucije, kratko rečeno, koja bi mogla, nažalost nema je, koja bi mogla započeti pomirenje i bit ćemo po ko zna koji put ponavljajući povijesti.

Puhovski: Dobro je da se razgovor počne sa vicevima, ali ne sa lošim vicevima. Rat koji je počeo sedam mjeseci pre nego što je prva žrtva pala je loš vic. Da ne kažem nešto drugo. Dakle, nikakvog rata nije bilo ni u Hrvatskoj ni u Jugoslaviji čitavu 90' godinu, do ljeta 91'. To je činjenica u smislu svakidašnjeg života, ali prije svega da nitko nije ubijen. Ono što se događalo u Kninu nije bilo ništa drukčije nego prije godinu i pol dana u Vukovaru. Skupina radikala je blokirala dio terena. A kad bi to bio početak rata, onda bi značilo da je rat bio građanski rat, pa to opet nije zgodno za one koji bi to htjeli. Jer tamo su se bunili Srbi iz Knina protiv Zagreba. Dakle, to je evidentno. Normalno se funkcioniralo, normalno se funkcioniralo s Beogradom, s Ljubljanom, sa Srbijom. Nikakvih sukoba na ulicama nije bilo, nikakvih progona nije bilo i ponavljam opet, nitko nije ubijen. Dakle, to je izmišljotina da je rat počeo u osmom mjesecu 90'. Na bazi koje je 224,000 ljudi dobilo medalje od Tuđmana; to

njemu na dušu i njima što su uzeli. Činjenica da je rat počeo 91' godine i da nije počeo napadom Srbije na Hrvatsku, jer Srbija nije postojala kao država, nego napadom Jugoslavije na Hrvatsku. U trenutku napada na Vukovar, 56 posto vojnika nisu bili Srbi, otprilike dvije trećine generala nisu bili Srbi. Srbi su bili kapetani i niže rangirani. Troje, trojica od prve trojice ratnog zrakoplovstva, dvojica su bili Hrvati, jedan je bio Slovenac. Da je Srbija napala Hrvatsku, Jugoslavija bi opet bila rješenje nakon rata. Budući da je Jugoslavija napala Hrvatsku, Jugoslavija više nije mogla biti rješenje. Jugoslavija je počela bombardirati Osijek, tada je za mene bilo sve jasno, grad koji ima najveći postotak etničkih Jugoslavena od svih gradova u Jugoslaviji, po popisu iz 91' godine. I formula je bila veoma jednostavna. Postoji nekakve iščašena ružna logika u tome da Srbi ubijaju Hrvate za Srbiju, Hrvati ubijaju Srbe za Hrvatsku, ali da Jugoslaveni ubijaju Jugoslavena za Jugoslaviju, to se ne može ni formalizirati. I to je bio kraj Jugoslavije. Tako je stvar išla. Dakle, fantazija je da je rat počeo 90', naprosto možete to jednostavno provjeriti. Nakon devet dana zaustavljanja prometa, normalno se putovalo kroz Knin; u ljeto 91' se do jednog trenutka, koji je počeo iza 20. sedmog normalno putovalo kroz Knin. Išlo se u Knin, bile su komunikacije, pokušavao se dogovarati, pregovarati, na ovaj ili onaj način, sad je svejedno; ali nije bilo rata. Jer rat u kojem nema ubijanja, to je zaista *cyber space*. Tada ga još nije ni bilo, dakle Hrvatska bu bila tu zaista na neki način avangarda sa nekim *cyber* ratom kojeg eto nije bilo, ali to je pokušaj da se utemelje neke stvari na unatrag. Istina je da se ne zna kad je rat počeo, da znamo kojeg je dana 1618. defenestracijom u Pragu počeo Tridesetogodišnji rat, a ne znam kad je počeo rat u Hrvatskoj; rat nije nikad proglašen. To su činjenice. Postoje datumi onakvi, ovakvi, Krvavi Uskrs, između prvog i drugog svibnja i to su eventualno dani početka. Zapravo je počelo napadom na Vukovar i Osijek. Tada je zaista počeo rat. Prije toga Hrvatska nije bila u ratu. Nije bilo nikakvih militarizacija u društvu, nikakvih mobilizacija. Postojale su neke skupine Zbora narodne garde, koje su uglavnom bile vezane uz policiju i naprosto nisu u društvenom tkivu ništa mijenjale. To je realnost. A ako ne možemo ustanovit kad je što počelo, onda ćemo, naravno, teže ustanoviti kad je što završilo, pa ćemo opet biti u poteškoćama. Dakle, konačno, kad je riječ o stranim riječima, agresija je jedan oblik rata. Netko tko kaže rat, nije rekao agresija; netko tko kaže agresija nije rekao ni rat. Agresija je potpojam rata; nema agresije bez rata, niti ima rat bez agresije, ako bi slučajno počelo s dvije strane istovremeno, to je pak faktički nemoguće, dakle postoji uvijek agresija kao dio rata i nema dvojbe da je na Hrvatsku izvršena agresija. Kao što nema dvojbe da je taj rat bio rat agresije i građanski rat. Ali ako vi uvedete zadane termine onda se to zove Domovinski rat, da nije smio biti građanski, da branitelji još uvijek postoje, nakon 25 godina kad nemaju šta više braniti, onda je zaista nejasno o čemu je riječ. Onda se zista krećemo u mitskim kategorijama za razliku od povijesti koja poima protjek vremena, u mitu se vrijeme ne miče. I zato postoje branitelji, nakon što je rat završio, jer su petrificirali svoju poziciju iz 90 i neke. U svim drugim državama postoje ministarstva veterana ili bivših branitelja. Samo kod nas postoji ministarstvo branitelja, kao da je Hrvatska napadnuta, sad ju netko brani; treba se za te ljude koji ju brane brinuti. Oni se brinu za više branitelje, koji za sebe ne mogu shvatiti da su bivši branitelji. To je otprilike kao da ja za sebe kažem da sam mladić, jer sam bivši mladić, al' meni se ne sviđa da budem bivši mladić, pa ću sebe i dalje zvati mladićem. To je osobna poremećenost kad bi se o meni radilo, ali kad bi institucijska poremećenost došla na mjesto osobne onda smo u problemu, pogotovo kad je taj problem vezan uz „gađanje“ s datumima,

uz „gađanje“ s činjenicama, uz prezir spram činjenica. Mi smo u situaciji da kod nas, ne filozofi kojima bi bio posao da preziru činjenice, nego takozvani znanstvenici preziru činjenice; izmišljaju ratne žrtve. To naprosto ne može ići, ali za ideologiju je zgodno i dobro. Neki od nas se bave ideologijom, neki ne; to je tako.

Milekić: Ako možete samo kratko...

Jurčević: Da, da, naravno kratko, iako je dosta široko, međutim na cijelu eksplikaciju koja je naravno ideologizirana do krajnosti, ali većina publike, mislim, znade i nekakve javne informacije o pozicijama. Dakle, ali zadržimo se na jednoj zaista običnoj činjenici koju je lako utvrditi; i kad netko bježi od činjenica, a elementarna je kad je započela srbijanska oružana agresija ili kad je započela agresija; zašto srbijanska, možemo kasnije, ali kad se bježi od toga zašto je započela, onda postoje razni problemi; od psiholoških i drugih, ili ideoloških ili slično i tu se potpuno slažem. Ali ostanimo kod te činjenice, da bi vidjeli da je ipak ta agresija započela postoje neki standardi i možemo oći u solipsizam, dakle da je bilo što nespoznatljivo; ali ipak neke stvari su elementarno spoznatljive ako se držimo znanstvenih standarda. Dakle, znanost ima nekakve svoje kategoričke sudove *a priori* i ima svoju metodologiju i ne postoji drugi, bolji način za sada u svijetu osim, dakle, znanstvenih metoda, koliko god su one upitne ako se dirne u te temelje znanosti, nećemo o tome. I kada se radi o znanostima, i o politologiji, što me osobito čudi za gospodina Puhovskog, dakle i pravo i samim time i historiografija kada je započela neka agresija. Zašto je započela ta agresija 17. kolovoza 90'? Zbog toga što je tada oružanim putem, takozvanom balvan revolucijom, oružanim putem jedan dio hrvatskog državnog teritorija isključen iz ingerencija državnih, legitimno tada izabranih vlasti na izborima 90' godine. I prema politološkim i pravnim i historiografskim standardima je okupacija nekog teritorija, oduzimanje ingerencija ili odricanja od ingerencija legalno, da li legitimno, o tome se da raspravljat; dakle legalno izabranih vlasti na izborima 90', to se dogodilo 17. kolovoza na kninskome području. Zatim je krenulo u rujnu, taj pokušaj je izveden na Banovini, ali nije uspio, a onda je nastavljeno tijekom 91' godine na drugim hrvatskim područjima. Dakle, to su neupitne činjenice i ako bježimo od toga da li je netko poginuo, bitno je prema ovim standardima, mislim da će se kolega Puhovski složiti; ako ne, neka to ostane otvoreno. Vi se poslužite zdravom pameću i otidite u nekakve leksikone, izgooglajte i tako dalje. Ako na nekoj državi, dakle na nekom državnom teritoriju, postoji neka vlast koja je izabrana nekakvim izbornim putem, i tada to suspendiraju tu vlast i okupiraju institucije i upravljanje tim teritorijem neke druge nelegalne strukture, onda se to smatra okupacijom. Drugo je da vidite legitimitet s kojim govorim, dakle ja sam istraživač, povjesničar i bio sam vještak, na nekoliko suđenja za ratne zločine, kako u Vukovaru, tako isto i u Haškom tribunalu, i ove neke činjenice koje vam govorim su prihvaćene u Haškome sudu, međunarodnoga tribunala; iako je i tamo bilo početnih zabluda, kad su nekakvi stručnjaci tipa Donye nisu znali di je Europa, a kamoli Jugoslavija i Hrvatska, radili nekakve ekspertize. Ja sam radio tu ekspertizu i nedvojbeno je ovo što vam govorim. Isto tako, to nije samo mišljenje, to je mišljenja čitavog niza drugih stručnjaka sa područja sigurnosti, vojske; ne znam, Martina Špegelja, Antuna Tusa, brojni radovi, ne znam, Jovana Divjaka i tako dalje; brojni drugi istraživači koji su pratili faktografiju, jednim dijelom su bili i akteri, nedvojbeno potvrđuju ovo što govorim. Kad se radi o tome da Srbija nije agresor,

dakle nedvojbeno da se radilo o srbijanskoj oružanoj agresiji, jer sve promjene koje su se događale u Srbiji zapravo su gotovo većinu institucija bivše države stavile u funkciju srbijanske agresije i ona je to stvarno bila i u formalnom smislu kada uzmemo datum kad je prestala postojati jugoslavenska država. Pogotovo kad se radi o oružanoj sili JNA, koja je bila glavni operativni izvršitelj srbijanske oružane agresije i ona je bila glavna, JNA, koji se još uvijek tako zvao 90', 91', dakle JNA; ona je bila glavni operativni, stvarno glavni operativni izvršitelj srbijanske oružane agresije. Dakle, to nije sam mišljenje mene kao povjesničara, nego mišljenje cijelog niza drugih aktera, različitog etničkog, državnog i drugog porijekla; i iz Hrvatske i Srbije i BiH. Prema tome, mene čudi da gospodin Puhovski još uvijek ima toliki sukob sa činjenicama. Koja je pozadina toga, to je za neku drugu analizu.

Milekić: Da... Da se malo više vratimo prema temi, prema temi debate, što se tiče pomirenja profesorice Slapšak, gospodin Jurčević je pričao o tome da, zapravo spomenuo je da, da REKOM kao takav, odnosno Koalicija za REKOM, je, služi na svojevrsni način, da se, između ostalog, i dalje radi na tom fabriciranju, fabriciranju nekakvih činjenica, odnosno da se radi na nečemu, što sada može interpretirati, što bi radilo protiv pomirenja. I recite, koja su Vaša iskustva, s obzirom da ste Vi dosta pratili cijeli proces, da ste uključeni; s obzirom da ste radili na ovom Zborniku, kojeg zapravo tu danas predstavljamo između ostalog, koji okuplja sva ta izlaganja na forumima za tranzicijsku pravdu; pa recite koje je Vaše mišljenje koliko REKOM tu pridonosi pomirenju i da li je riječ stvarno, po Vašem mišljenju, o zapravo, mogli bi reći proizvodnji činjenica, odnosno fabriciranju činjenica?

Prof. Svetlana Slapšak: Moram krenuti sa istih olimpijskih visina kao i moji prethodnici, zašto bih baš ja kretala iz partera. Dakle, da, ja se potpuno slažem s verzijom da je REKOM fabricirao, zato što, hvala Bogu, istoriorafija u cjelini fabricira i nema nikakvih definitivnih istina na koje se oslanja i nikada ne proglašava istine kao takve, nego se bavi pomeranjem granica znanja. E to je upravo ono što je REKOM radio, sasvim sigurno, ne sa historiografskim pretenzijama. Dakle, da jeste, fabricirao je tekst koji širi granice znanja. Dakle, jasno, u nekom smislu se pridružio istoričarima koji svoj posao ne proglašavaju apsolutnim istinama, naročito ne potpomognuti vojnim stručnjacima. Ono što mene zanima u ovom aspektu, u cijeloj ovoj stvari jeste, ja sam uistinu s partera; ja sam radila lekturu ovog Zbornika i nešto malo pomagala Nataši Kandić u izradi cijele strukture. Zašto je ta struktura važna? Zato što ona za mene intimno označava neko obraćanje prošlosti, koje je drugačije. Drugačije je već od početka, već u tome smislu da ne pitam „tata gde si bio u ratu“, premda znam gde je bio, nego sam prije svega pitala „mama, što si ti radila za vreme rata“. A imala sam dve generacije; babu koja je preživjela Prvi svetski rat i Drugi svetski rat i majku koja je preživjela Drugi svetski rat i jugoslovenski rat. Sa te strane sam imala, aho hoćete, veoma produbljeno saznanje šta rat radi sa onima koji nisu sa titulama, s uniformama na tenku, na radio stanici ili na već nekom drugom odgovornom mestu. Taj aspekt rata je za mene bio važan, a kako se sama bavim antropologijom i kako sam feministkinja, ja sam našla svoje dve mame koje su mi dosta ubedljivo opisale što se radi za vreme rata i koji su ti aspekti koje treba posebno videti, razumeti, produbeti, kada se govori posle rata o odgovornosti; a to su naravno Rebecca West, koja je izveštavala s Nurnberškog suđenja i Hanna Arendt koja je izveštavala s Eichmanovog suđenja. U njihovim tekstovima se nalazi manje više sve što je

potrebno znati o tome što raditi posle rata s onima koji su dakako preživeli. Kako moje obrazovanje i moji interesi sežu u malo dalju europsku prošlost, u antiku, pokušala sam da nađem neke odgovore; znate mi odmah posežemo za nekim mitom, tragedijom, velikim stvarima koje su nam važne za objašnjavanje naših europskih mentaliteta, mizernih današnjih. I došla sam do zaključka, u intimnom druženju sa tim tekstovima, da zapravo, ako hoćete, u kraljevskom komadu antičke književnosti, u grčkoj, atinskoj tragediji, koja je nastala, kao što znamo, u demokratiji, za demokratiju i funkcionirala kao institucija demokratije; u tim tekstovima praktički nije moguće definisati nešto što bismo nazvali neprijateljima. To jednostavno ne postoji. Ako uzmemo najizrazitiju od svih tragedija koja govori o neprijateljima, o pomirenju i poslijeratnoj situaciji, to su Eshilovi „Perzijaci“. Dakle riječ je, prije svega, o nečemu što uopće nije mit nego novinski događaj od pre desetak godina, nešto čega se borci i veterani vrlo dobro sećaju, jer su u tome sudelovali i sada u publici diskutuju te stvari, u demokratiji u kojoj su moguće različite ocene. I druga strana, Persijanci, Srbo Persijanci, nazovite ih kako god hoćete, oni ne figuriraju kao kolektivni neprijatelj, nego kao skup nesrećnih individua koji donose pogrešne odluke u pogrešnim trenucima; sa veoma rafiniranom analizom njihovih karaktera, njihovih osećanja, njihovih sukobljavanja s mamom koja se seća prethodnog rata u kojem je tata poginuo. Dakle, čitavu seriju, ako hoćete, imate događaja koji nam govore o tome kakve su perspektive pomirenja posle rata. Persijanci nisu neprijatelji, oni su talas koji je došao, okupacija koju smo uspešno odbili. U toj tragediji nijednog jedinog trenutka nemate osećanja pobeđe. Nema trijumfa, a stvar se događa, tragedija se događa u pozorištu, u kojem se atinski građani, veterani koji u to doživeli, koji su doneli pobeđu, izveli, pa im se nimalo ne laska, nego im se govori o neprijatelju; kako se taj neprijatelj nekada osećao. Dakle iz te perspektive, ako hoćete, ne možemo se poslužiti ni Platonom koji je neprijatelj demokratije i koji kada kaže da bi „svatko trebao raditi svoj posao“ zapravo provodi jednu tvrdnu, administrativnu državu, koja se vlada, kojom se vlada hijerarhijom, odnosno od gore na dole. Jer u demokratiji, zapravo svi treba da se brinemo za sve što svi rade i nema apsolutno nikakve mogućnosti da netko radi svoj pisao i da ga nitko drugi ne kontroliše. Ukratko, to je atinska demokratija. Zašto ovo sve govorim? Govorim zato, što mislim da su osnovne pouke teksta koji je pred vama, a koji ćete možda pročitati, a to je ovaj Zbornik, izlazi nekoliko stvari koje se mogu veoma ubedljivo upotrebiti upravo u prevaspitavanju za mir. Pomirenje, manje-više, u pomirenje ja ne verujem toliko, kao uostalom i moji sagovornici. Znamo vrlo dobro odakle to dolazi, Žarko je to vrlo dobro objasnio, znamo koji su mu istorijski korjeni. Znamo da se sve završava na jednom uspešno izvedenom i zadovoljavajućem ritualu. I taj uspešno izvedeni ritual može da zadovolji toliko da se zatim živi zajedno, bez klanja međusobnog. Šta je dakle u ovome Zborniku što ima smisla kada se poveže s ovime što sam sada govorila? U tom zborniku, prvi put se sjedinjavaju diskursi koji su, ne samo međusobno udaljeni, nego ponekad i potpuno suprotni jedan drugome. Jedan je pravnički, koji moram priznati najmanje razumem, ali se jako trudim, sve dok ne zaspim. Drugi diskurs je naučni diskurs, historiografski diskurs, kulturološki diskurs, sve to stavljam u jednu kategoriju. Zatim je diskurs umetnika, onih koji doživljavaju stvarnost na poseban način i prenose nam na svoj način, tako da mi razumemo ili ne razumemo, zavisi od slučaja. I konačno, završna kategorija u tome zborniku, kojom mislim da je zapravo najvažnija, jer kroz nju možemo čitati ove ostale, to su glasovi. Odnosno ljudi koji su odlučili da ispričaju svoju priču. Ono što oni pričaju više nisu priče o surovome stanju,

prve priče Srebrenica 97' godine. Ne to nisu te priče. To su priče ljudi koji su prošli određenu školu, školu REKOM-a, koji nije institucija, već je deo nekakvog prilagođavanja, prevaspitavanja, učenja i tome slično, da bi se došlo do mogućnosti da hrvatski veteran svome srpskome sagovorniku, veteranu, kaže „tvoja su prava ta i ta“; i to imate u tom zborniku. To se dosada nije desilo. REKOM je upravo to uradio. Ja naravno ne polažem mnogo nada na 580,000 glasova ljudi koji su potpisali peticiju za osnivanje REKOM-a, zavetovali se da će biti u stanju da razgovaraju s drugima; to nije nešto što bi me najviše na svetu impresioniralo. Ali kad vidim te glasove ljudi koji su u stanju - Albanac i Srbin, Hrvat i Srbin, Bosanac i Srbin; uvijek je Srbin onaj koji je bio agresor u svim tim slučajevima. Kad su oni bili u stanju da jedan s drugim razgovaraju u određenim kodovima. E, ključno pitanje je naravno – kod, koji kod. Mi danas živimo u društvu u kojem, manje-više, od samousluge do televizije, sve što vam bubnja u glavi, sve što vas opsega bez prestanka, o čemu ljudi govore jer su tako naučili, o čemu učite u školama i nažalost, čak na fakultetima, jeste nekakvo prilagođavanje diskursa određenom cilju. Prilagođavanje diskursa određenom cilju, zove se laž. Laž je u osnovi mnogih naučnih disciplina, počev od onih koji se karakterišu sa PR, menadžment i sve ostalo. To su danas nauke. Ljudi se uče kako da lažu da bi iz toga dobili korist. Imate beskonačno mnogo, danas u Zagrebu i okolini, na Sljemenu, ima verovatno 20 hotela u kojima su kursevi, u kojima su škole u kojima su radionice u kojima ljudi, žene, sede i uče kako što učtivije reći laž tako da dobiju korist. Živimo u takvome svetu i u takvome svetu kod približavanja drugome znači upravo izdvajanje iz toga, izdvajanje iz škole, izdvajanje iz svog tog strašnog šuma iz kojeg zvoni jedna riječ koju sam danas na radiu čula jedno 40 puta dolazeći iz Ljubljane, a to je energija. Ja bih ukinula energiju, ako je ikako moguće, kao termin. Ali, nađite energiju, uzmite energiju, ukradite energiju, dobite energiju, to je nešto što otežava komuniciranje jer smo svi sa jedne strane opsednuti sa tim lažima, PR-ovskim lažima, a s druge strane, naša intimnost je potpuno okupirana, to je invanzija, to nije okupacija, jednom febrilnom emotivnošću i ta febrilna emotivnost ima jedno velike ime, a ima i druge, a zove se Facebook. Na Facebooku se mi ujutro isplačemo, izbacimo sve emocije koje smo tog dana, te noći, pripremili na kuce, mace, izbegličku decu i onda možemo početi dan. Ta febrilnost, ta febrilna emotivnost, plus učenje da lažemo, dovodi nas zaista u situaciju da više ne znamo šta je, većina ljudi opće više ne zna šta je, ne razume šta je kritička misao. I tu kritičku misao smo nažalost potpuno izgubili, a REKOM ju je našao u pripremanju ljudi da se suoče jedan sa drugim. I ako ništa drugo, ne morate verovati mojim rečima, ali pročitajte deo koji se zove Glasovi u tom zborniku. Drugi red stvari za koje mislim da su ključne i izlaze iz ovoga zbornika, kao neverovatno pedagoško učilo, upravo za savremeni svet između laži i febrilnih emocija. Jedno je, sasvim sigurno, ateizam, to sasvim otvoreno i jasno kažem, jer imate u tom zborniku segment u kojem govore sveštenici svih religija koje su se našle na Balkanu. Jedni govore veome jednostavno, drugi govore veoma komplikovano s mnogim hijaraturama i tako dalje. Ono što izlazi iz njihovoga govora jeste da te ljude koji vode druge ljude koji tome veruju, morate na neki način zaštititi. To je osnovna kulturna i socijalna uloga ateista danas u društvu: da zaštitite, da pazite, da razumevaju. Niko neće bolje paziti na vernike od ateista, oni imaju razumevanja za od pape Francesca do LGBT pokreta, sve im je otvoreno. To je kategorija ljudi koje nažalost današnji obrazovani pedagoški sistem ne promovira. Ali to su oni koji su u stanju da sve to shvate, u stanju da sve to pomire i u stanju da svim tim komuniciraju. Dakle, ako hoćete, nevidljiva grupa ateista emanira iz ove knjige kao nekakva

grupa budućnosti, kulturna grupa budućnosti. I najzda jedna ključna stvar, koja ovaj zbornik smešta u područje demokratije, i to onih pojmova demokratije koje smo mi potpuno izgubili i razmišljamo samo u pojmovima parlamentarne demokratije, dakle vraćamo se na ostatke neposredne demokratije i na učenje demokratije kako danas njegovi nesrećni ostaci tonu u Europi. Ono što se u zborniku pojavljuje jeste, ako hoćete, skrivena istina o REKOM-u. Zato sam rekla da je fabrikacija potpuno tačan termin. REKOM je neuspešan, REKOM nije rešio sve slučajeve. REKOM možda nije rešio 40 odsto slučajeva koji su mi bili dati. REKOM nije uspeo kao institucija pravde i istine; veoma daleko od toga. REKOM je ljudima dao iskustvo, onima koji su imali kontakata s institucijama, onima koji su bili žrtve ili su hteli da za neku žrtvu nešto postignu; dao im je neko iskustvo suočavanja sa netačnošću, proizvoljnošću, zaboravom, neslažanjem, netačnim tumačenjem, pravnim dokumenata, svim tim strašnim kompleksom sa kojim se mi i izvan evropske zajednice i unutar nje, svakodnevno srećemo. Jedan jedini element razlikuje evropsku birokratiju koja sve te osobine ima i ono što je REKOM pokušavao da uradi, i donekle uradio. Na kraju krajeva, imate celu jednu seriju publikacija, postoje spiskovi mrtvih, postoje spiskovi šteta koji su počinjeni za vreme rata i tako dalje, i tako dalje. Ono što je REKOM uradio, da jeste u nekom smislu mala slika te strašne zaboravne, neuspšne, nemušte birokratije u svojem traženju činjenica, ali da sasvim sigurno da mu nedostaje onaj ključni element evropske demokratije, koji nas danas ubija, a to je bezdušnost. U REKOM-u se radilo sa dušom, šta god da se radilo. Sa svim greškama, sa svim lutanjima, sa svim zabludama i zaboravima, radilo sa nekim interesom koji nije bio definisan ni tekstom ni materijalnom korišću. To su ipak osnovne stvari koje izlaze iz ovog. Ako se vi u jednoj knjizi naučite kako treba komunicirati sa drugima, naučite se da volite vernike, premda ste ateista, i da im pomažete i konačno naučite da birokratija ima svojih demokratskih prednosti, ako možete da prođete sve putove, ako možete da istražite sva bespuća, a da istovremeno negde postoji istovremeno neki pojam ljudskih prava i neki pojam, na kraju krajeva, ljudske duše, onda ta knjiga znači neuporedivo mnogo više nego što na prvi pogled izgleda. Ja bih volela da ona ima i makedonsku verziju, to mi je prijateljica poslala kao primedbu i mislim da ima pravo. Ona ima naravno SBCH verziju, englesku verziju i albansku verziju. Fali, uistinu fali makedonska verzija. Možda fali i slovenačka, ali za slovenačku se ne bih poseno zalagala, jer je sa, i sa time ću završiti, nečim što stvarno spada u historiografiju. Paradoksalno ovaj zbornik označava onaj trenutak kada je REKOM sav svoj posao, od zaista 20 godina, predao najnesposobnijem od svih mogućih čimbenika koji su se tu mogli uključiti, a to su države. Drugim rečima, REKOM je zaista predao taj posao predstavnicima država, odnosno njihovim zastupnicima, predsednicima i predsednicama da oni dalje raspolazu sa traženjem istine. Drugim rečima, dao je materijal nekome tko nije 25 godina mrdnuo repom na pomirenju niti na bilo kojoj pacifističkoj ideji niti na bilo čemu što bi ličilo na ljudska prava. Šta će oni uraditi, pojma nemam. Već su se istaknuli pojedinci, kao što je slovenački predsednik koji nije hteo da potpiše, premda je Slovenija sasvim sigurno obeležena jednim velikim kršenjem ljudskih prava, a to je slučaj izbrisanih i tome slično. Dakle REKOM je to morao da uradi, paradoksalno. Zašto? Zato što REKOM veruje u institucije. Zato što je to inicijativa koja je krenula od toga da postoji poverenje u institucije. U nekom smislu u zatvorenom krugu i jedemo svoj rep, ali to jedenje repa jeste praksa demokratije. I ako država, šta god da država uradi sa tim, ne može nikako izbrisati ni spiskove mrtvih ni popise šteta ni

dijaloge, ni poseban status ateista, a bogami ni poverenje da se nešto može dobiti komuniciranjem. Hvala.

MILEKIĆ: Profesore Klasić, zapravo toliko smo se puta dotaknuli znanstvenih institucija, od interpretacija da su pod pritiskom državnih politika do toga da zapravo da znanosti često u sebi sadrže, ono što je profesorica Slapšak rekla, način laganja, odnosno lažnu interpretaciju. Pa recite koje je Vaše iskustvo u tom bavljenju historiografijom ove novije povijesti?

HRVOJE KLASIĆ: Prije svega, da se vratimo malo na ovaj termin, dakle pomirba, za koji ja razmišljajući, jedno iskustvo, za kojim moram priznati, ne spominjem zbog toga da bi vam govorio nešto o mom životu, ali ja sam se nedavno vratio iz Kambodže i Vijetnama i tamo sam vidio jedan potpuno drugačiji odnos, a možda i u nekim stvarim vrlo, vrlo inspirativan. Meni je pomirba kao riječ vrlo, vrlo upitna zato što da bi ste se s nekim mirili, morate se svađati prvo. A ja ovoga trenutka, sa svojim, sa kime ja komuniciram; komuniciram sa ljudima koji su svoju mladost proveli na ulicama demonstrirajući protiv Miloševića, Šešelja, Arkana i takvih, koji su u određenom trenutku pobjegli iz Srbije, pa su se vraćali, pa ponovno, koji su ustvari također velike žrtve svega toga. Dakle, ja se s njima miriti ne trebam, a oni koji su, sve da tako kažem, „zakuhali“, vodili, tih najvećim dijelom više nema; ima ih, ali tu se sad vraćam na ono ključno pitanje, s tima su se očigledno mnogi pomirili koji su govorili u predizbornim kampanjama da nikad se neće pomiriti. **Ja bi više govorio o terminu normalizacije i normalnih odnosa.** Meni ne treba, i to je ono što je profesore Puhovski rekao, te beskarakterne pomirbe, kojih širom svijeta ima i onda mi često znamo čuti „on se nije ispričao“, pri čemu ne mislimo na ništa. To da sad Vojislav Šešelj dođe ovdje na Jelačićevom trgu i kaže „Hrvati, ja vam se ispričavam na svemu“, zar bi mu mi to povjerovali, zar bi to nešto značilo? Zar bi to bilo pandan onome kleknuću Willyya Brandta u Varšavi? Ne bi. Tako da od nekih ljudi ja niti očekujem da se počnu miriti niti da se ispričaju za nešto. Ono što ja želim reći su normalni odnosi. Mi normalne odnose, s obzirom na sve što se događalo, s obzirom na žrtve, s obzirom na stradanja, s obzirom na sve ono što nije riješeno, od pitanja nestalih, od pitanja razminiravanja, nestale kulturne građe i ostale... Dakle ja mislim da mi imamo više nego dobre odnose, što se u stvari vidi na više razina. Na onoj najčešće ljudskoj razini, pojedinačnoj razini, sad stvarno imate, sad je to postalo, ovdje ima više mladih, sad je to postalo normalno da imate vikend autobuse koji odlaze, mladi iz Hrvatske odlaze tulumarit u Beograd. Vi imate masu mladih Srba koji sad dolaze, vi imate sad na Facebooku grupe koje se zovu, ne znam, 442, gdje se mladi povezuju i voze jedni druge, kada idu u Beograd, Zagreb. Dakle to su sad već nekakva prijateljstva, ljubavi i tako dalje i tako dalje. No pustimo to po strani. Vi imate ovu ljudsku dimenziju. Kada su bile poplave u Srbiji, koliko ljudi iz Hrvatske, koliko institucija, koliko pojedinaca je pomagalo. Paralelno da li se sjećate koliko smo pomagali kada su bile poplave u Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, a da ne kažem negdje drugdje. Sada kad su izbjeglice došle, vjerujte mi, ja sam bio u Beogradu u trenutku kada je ona najveći val bio, mase kamiona iz Hrvatske, anonimnih, su dolazile na željezničku stanicu dolje u Beogradu, davali pomoć ljudima koji su tamo bili i na neki način su tako pomagali ljudima u Srbiji. Između ostalog, kada govorimo o izbjeglicama, Hrvatska čini mi se najbolje surađuje upravo sa Srbijom, bolje nego sa Mađarskom i sa Slovenijom. Kad uzmemo sve što se događalo prije 20-25 godina ja mislim da mi stvarno vrlo dobre odnose. S druge strane,

političari, posebno oni koji su najglasniji u izbornim kampanjama protiv regija, regiona i svega ostalog, nekako se brzo vrata u tu regiju i region, kako god ga onda nazivali, nekim novim terminima; uopće nemam s tim problema. Vidim da se bez ikakvih problema nalaze, komuniciraju, pa čak i ljube s ljudima koji možda u predizbornoj kampanji su bili isključivo četnički vojvode, koji su bili zločinci, i tako dalje. Sada su to partneri u razgovoru, partneri za sigurnost, za mir, za stabilnost, i tako dalje i tako dalje. Ako hoćete, sad ću tu malo podbosti kolegu Jurčevića, dokaz da je normalizacija između Hrvatske i Srbije je u tome što, evo gospodin Jurčević je član nečega što se zove Hrvatsko etičko nacionalno sudište. To je jedna skupina ljudi, velika skupina ljudi koja se okupi u Lisinskom ili gdje, ili u Vukovaru i tako dalje. I sada, pazite, ja nemam ništa protiv toga da jedna skupina ljudi sudi na neki način Josip Brozu Titu, Josipoviću, Puhovskom, Vesni Teršelič, Milanoviću, sutra Svenu, meni, ili bilo kome drugome. Ja mislim da profesor Puhovski nije noćima spavao zato što ga je Tomac optužio da je komunist, ali ono što meni, ja sa tim nemam problema. Ono s čime ja imam problema, ozbiljnih, što danas i u Srbiji i u Hrvatskoj se šetaju ljudi koji su ubijali, silovali, ljudi koji su obnašali visoke vojne dužnosti, a da ova skupina ne uloži energiju, i pripremi za Republiku Hrvatsku sudske procese, odnosno pripremi dokumente protiv tih ljudi. Ja bih volio radije da se na takvim sudištima sudi Arkanu, da se pripremi, bez obzira što je mrtav; Tito je mrtav, pa mu se sudilo; za one one ljude za koje Vukovarci kažu „za njega znamo to“. Za koje Pandža Orkan, tamo moj zemljak iz Siska, kaže za ove znam. Ako se to sve zna, a nemamo problema, meni se onda čini da smo mi itekako normalizirali odnose. Jer ono što je činjenica, Hrvatskoj su trenutno veći problemi Hrvati koje ne misle isto nego bilo koji Srbin. Ja sam vrlo često pričao sa ljudima iz srpske zajednice, ja dobivam više prijetnji od njih, bez ozira što oni radili, gdje bili devedestih godina i bez obzira što sam ja 91' godine s 18 godina obukao uniformu. Ja sam u većem problemu, bez obzira što se po nekim portalima pisalo da sam se skrivao u Čačku i Nišu 91' godine; nebitno. Ja mislim, da je, da se vratim samo; meni je drago da se Documenta bavi baš tim stvarima. Ja sam bio prisutan nekoliko puta kada su se bavili civilnim žrtvama, kolikim ljudima je Documenta, Hrvatima s Banije, Documenta pomagala u pripremanju za sudski proces, one što su žrtve rata. O tome se ne priča. Ja sam bio gost na jednom Documentinom skupu kada se govorilo o krivcima za napad na Petrinju i dakle ni taj događaj nigdje u javnosti nije bio. Ali je bilo odmah o nekim drugim stvarima, da li se mislilo o Gotovini onako ili ovako. Mi smo društvo monologa, kod nas dijaloga nema između onih koji ne misle isto. Zato mi je drago da smo sada ovdje ljudi koji ne misle isto apsolutno, i ovakvih razgovora treba biti da bez nakon što sada izađemo, kao što sam nakon jedne tribine na kojoj sam bio, nakon što sam izišao me dočekaš špalir koji ne misle isto, onda su ovi koji su organizatori stali oko mene da me štite ko pretorijanci nekakvi. Dakle mi nemamo dijalog u društvu, i ja ću se tu vratiti na početak naše priče. Ono što ste svi sad mogli čuti iz izlaganja profesora Puhovskog i profesora Jurčevića, s čime se zapravo svi suočavamo, mi zapravo najčešće ne znamo o čemu pričamo. Definicije, termini se tako olako uzimaju. Ja sam to često govorio, evo ima ovdje i mojih studenata, da se ne ljute, ali ja sam znao reći, ajmo diskutirati je li u Hrvatskoj bio i građanski rat ili ne. I onda dakle pitam „tko misli da nije bio“ i par ih digne ruku. Okey, sad mi recite barem jednu rečenicu, svojim riječima, ne definiciju, što je bio građanski rat. I onda nitko ne zna. I ja onda kažem „znate da nije bio, ali ne znate što je on točno“. Dakle sad na stranu to, da mi sad ulazimo u sve definicije što je to i da ulazimo u to kao povjesničari. I ajmo uzeti rat u Libanonu, je li bio građanski? Je. Je li u

Španjolskoj? Je. Je li u Angoli? Je. Je li u Sudanu? Je. Dobro, ajmo sad vidjeti u čemu se on bitno razlikuje, da li ima sukobljenih nacija, da li ima borbe za teren, da li ima agresije, da li ima secesije, sve ima. Zašto tamo možemo reć, a ovdje ne možemo reć. Ja ne mogu reć' da sam u ljeto 91' godine nosio uniformu hrvatskog vojnika, moj prvi susjed je u otišao osam kilometara dalje i obukao uniformu srpskog vojnika, on puca po meni, ja pucam po njemu i zašto to za mene nije građanski rat? Dakle netko s kime sam odrastao; i taj dečko ostane i dan danas se vratio i eto ga opet živi i ima hrvatsko državljanstvo, kao što je i tada imao hrvatsko državljanstvo i bio je građanin Republike Hrvatske. Ali ne, ne smijem to reć'. Za one u Lisanonu, Španjolskoj, Angoli, Sudanu smijem reć'. Mi, dakle ovdje ste čuli sad, agresija, rat. Ja znam na što misli profesor Jurčević, međutim, pazite, ja se slažem s profesorom Puhovskim da ranije nije počeo, bez obzira što se situacija počela bitno komplicirati, to je upućivalo da će rata očitito biti; ali ja stvarno isto mislim, vraćao sam se tog dana s mora 17. kolovoza i stvarno je bilo turbulentno. Međutim nakon toga je čak i jugoslavensko nogometno prvenstvo trajalo još godinu dana. Ali da li je to bio rat u tom trenutku? Ha čekajte, onda možemo govoriti da li je za Čehe i Slovake rat počeo 1.9. Ili onime što se događalo godinu dana prije. Da li je za Austriju raz počeo 1.9. 39' ili je počeo Anschlussom prije, da li je za Saar počeo. Da li je za neke počelo time da ih se već tada počelo tjerati u nekakve logore, dakle godinu ili mjesecima prije toga. Ako tako krenemo sa definicijama, koje najčešće ne pznamo dobro, onda u stvari stvaramo jednu kakofoniju i svatko može govoriti što god mu se u tom trenutku sviđa. Kada govorimo o historiografiji, ovdje su ljudi koji su svi, osim Svena, stariji od mene i sjećaju se, vjerovatno znaju bolje i sudionici su tih kraja 80-ih godina. I ono što pomalo zaboravljamo danas da odlazak Hrvatske iz Jugoslavije, stvaranje neovisnosti, je osim forme imalo bitnu stvar, a to je sadržaj. To što smo dobili neovisnu državu je dio priče. Da li smo dobili sadržaj koji smo htijeli, to je već drugi dio priče, a tu se onda historiografija uklapa jako dobro. Mi smo do 91' godine imali apsolutno jedan narativ. Posebno ako govorimo, iako Jugoslavija nije ista 45', 65', 75' i tako dalje. Imali smo jedan narativ, nametnut narativ, bez propitkivanja, bez kojeg se nije moglo puno, moglo se nešto. Dakle imali smo crno bijelu tehniku. Dakle mi smo tu crno-bijelu tehniku 91' godine najčešće mijenjali bijelo-crnom tehnikom. Pri čemu ono što je bilo crno postajalo je bijelo, ono što je bilo bijelo postajalo je crno i dakle dojučerašnji zločinci postaju junaci. Dojučerašnja zločinačka tvorevina postaje predmet želje vjekovne, a s druge strane statistički podaci koji govore da je najveći dio stanovništva živio bolje nego ikad prije i da se dogodio, za jedan dio stanovništva, ne govorim za sve, za najveći dio stanovništva dogodio jedan emancipacijski, civilizacijski skok koji je apsolutno nemjerljiv s onime što se dogodilo ikada prije, ikada poslije, u sva vrednovanja, sve favorizacije i sve mane. Sve postaje potpuno manje bitno, jedan pristup jednome, jedan pristup drugome. Mi danas imamo problem s katoličkom crkvom, koja s pravom proziva i poziva svega što se događalo nakon 45' godine, iako i to nije baš u potpunosti tako kako se priča, jer do 52' godine, recimo to bi možda mladima danas zvučalo nevjerovatno, do 52' godine se vjeronauk predaje u školama, u toj socijalističkoj Titovoj Jugoslaviji, da svećenici predaju; da medicinske sestre su časne sestre. I dakle da je taj odnos evoluirao, posebno nakon Drugog vatikanskog koncila i apsolutno sve što se događalo u crkvi je apsolutno tema o kojoj treba pričati, ali treba pričati i onome što se događalo od 41' do 45', a to nije samo Stepinac. Danas, mi kad govorimo o Katoličkoj crkvi govorimo isključivo o Alojziju Stepincu, ali kakvo je ponašanje katoličkih svećenika, posebno onih nižih, tokom Drugog svjetskog rata, nije

najčešće ni blizu onome kako se ponaša. Evo ja danas vidim u novinama, moj, pod navodnicima moj, biskup Košić završava svoj *post* na Facebooku, evo olakšao si dušu na Facebooku da Milanović ne smije nikad biti mandatar vlade. Točka. Amen. Točka. 41' godine je njegov prethodnik Josip Hulnić, velečasni u Sisku, 20. Travnja poslao čestitku novinama, i izašla je: „sretan rođendan Adolfu Hitleru, najvećem, dakle živio Treći Reich, živio Adolf Hitler“. Točka, Amen. Kada je govorio biskup Košić svojevremeno o sisačkim partizanima koji su 41' godine otišli, by the way 99 posto Hrvati i koja ih je većina poginula i nisu znali ni za Bleiburg ni za Goli otok ni za Šešelja ni za Vukovar ni za išta od toga. Poginuli su kao mladi, jer su bili...

PUBLIKA: Na temu se vrati. Vrati se na temu.

KLASIĆ: Molim? Okej, samo ću vam reći to da kada je on rekao da se bore protiv, da su oni bili za antikrista, onda mene, onda sam samo postavio pitanje za što se dakle borio ovaj čovjek koji je slavio rođendan Adolfa Hitlera. Dakle, hoću reći, mislim da 91' godine nismo napravili ono što smo mogli napraviti, što nam je atmosfera zapravo trebala dopuštati, jer smo ušli, odnosno tako smo mislili da smo ušli u jednu demokraciju u svemu i dakle imamo sve karte na stolu. Mi smo opet nastupili selektivno i tendenciozno, neke teme smo otvorili, neke smo zatvorili, neke smo otvorili selektivno i tražili smo ono što nam odgovara selektivno u tom trenutku i zato i 25 godina kasnije mi stvarno radimo, ono što mislim da je profesor Puhovski ili netko ovdje rekao i s time se slažem i s time ću sada završiti: umjesto da istražujemo 20. stoljeće kako bismo shvatili što nam se dogodilo 90-ih, mi kroz prizmu 90-ih ocijenjujemo i procjenjujemo 20. stoljeće. Mi učtavamo, kroz način na koji se raspala država, kroz način na koji se događalo 90-ih, mi u stvari procjenjujemo sve što se događalo prije toga, a nije to baš tako. Ne može se povijest, *post festum* procijenjivati u odnosu na nešto što se dogodilo u potpuno drugom povijesnom kontekstu. Međutim, to nam se događa i u stvari pravog dijaloga, rasprave, ni među povjesničarima, čini mi se niti političarima, filozofima, teoretičarima ustvari nema, jer kada imate suprotno mišljenje, što se ja apsolutno slažem i drago mi je da su ovdje gospoda koja imaju drugačije mišljenje; ali kada to drugačije mišljenje krene u prijetnje u nekakve agresivne nastupe, ja tu stvarno ne vidim koja je to razlika u odnosu na ono što smo imali 91' godine onih koji misle drugačije u odnosu na one koji misle drugačije.

MILEKIĆ: Ja bih htio još samo za kraj jedno pitanje, a onda bih htio otvoriti pitanja iz publike. Al' samo ako možete jako kratko (Jurčeviću).

JURČEVIĆ: Evo jako kratko. Evo i ovaj naš skup govori o nužnosti dijaloga, no opet ću se vratiti na to golemo, golemo neznanje. Ne radi se o razlikama u mišljenju koje su legitimne, kod složenih činjenica i pogotovo kod intepretacija, koje imaju vrijednosne, svjetonazorske i druge razloge. To je legitimno i tu nikada neće biti kraja. Ali opet se vraćam da vidite kolika je količina neznanja i mislim da su obojica kolega, jel, i gospodin Klasić i gospodin Puhovski zapravo žrtve stanja u Hrvatskoj. Oni nisu istraživači hrvatskog Domovinskog rata, a ja to jesam i rekao sam vam reference. Dakle taj nesretni 17. 8. 90' godine, tada je u Kninu proglašeno ratno stanje. Dakle prije toga je donesen cijeli niz dokumenata i nakon toga koje su okupacijske vlasti pokušale legalizirati svoj status.

KLASIĆ: Dakle postoji dokument da je proglašeno ratno stanje?

JURČEVIĆ: Svoj status... Dakle ovako, u Haagu, Milan Babić, postoji njegovo svjedočenje na web stranicama, pogledajte, pogledajte suđenje Simatoviću, Stanišiću, sve je bilo pod nadzorom državne bezbednosti Republike Srbije, odnosno pod velikosrbijanskim projektom. Neupitno je, neupitno je sa svih strana tadašnjih aktera, i to su suprostavljeni, da se to dogodilo. Kad su helikopteri MUP-a Republike Hrvatske, kad su krenuli srediti stanje, zaprijetila im je JNA da će ih oboriti ako nastave, pa su se negdje na visini Ogulina vratili. Oružanim putem jedan dio Hrvatske je tada okupiran i tada su uspostavljane okupacijske vlasti i o tome postoje brojni, brojni dokumenti iz Knina i tako dalje i tako dalje. A u svjedočenju Milana Babića, glavnog aktera, možete ga pronaći, postoji i snimka radio Knina gdje je proglašeno to ratno stanje i tako dalje i tako dalje. Hoću reći koliko smo žrtvovani, ukoliko niste specijalista i istraživač toga, što ja jesam, jednostavno i na znanstvenoj razini ne zna se što se dogodilo 17. 8. i prema, kažem politološkim, pravnim, historiografskim standardima, samo ovo što sam rekao, to je početak srbijanske oružane agresije. Kao što je 1. 9., i tako dalje, 30. 9., tako dalje, početak Drugog svjetskog rata. Naravno da svatko u Drugom svjetskom ratu, kada je došao rat u njegovo selo ili kada se ticalo njegove kože, može misliti da je rat počeo ne znam kojega datuma i o tome se da raspravljati. Ali da je srbijanska oružana agresija započela 17. 8. 90', to je neupitno prema cijelom nizu aktera i cijelom nizu istraživača raznih... Drugo što me smeta, samo bi to htio reći, mi ovdje neprekidno i za ovim stolom govorimo Srbi, Hrvati i tako dalje. Ja nemam potrebe se miriti sa Srbima. Razumijete? Cijeli niz mojih prijatelja, etničkih Srba, mislim da je jedan sudjelovao u agresiji. Nemam potrebe... Isto ovo što vi govorite; zbog čega bi na osobnoj razini mladi Srbi i Hrvati imali animozitete, osim u interesu oligarhija koje vladaju i pokušavaju taj sukob prikazati ne kao srbijansku, dakle državnu, države Srbije, državne oligarhije, rat, agresiju, nego ako prikazuje kao agresiju Srba, etničkih Srba, protiv Hrvatske. Veliki dio, statistički gledajući, pretežiti dio Srba, etničkih Srba, etničke zajednice u Hrvatskoj, su lojalni građani Republike Hrvatske bili i tada. Jedan dio je sudjelovao u agresiji, jedan dio je branio i tako dalje. Prema tome radi se o državama, dokle god mi to budemo pokušali prikazati kao međuplemenski ili međuetnički sukob, u startu se krivo postavljamo. I zapravo proizvodimo situaciju da usprkos svim ovim suprostavljanjima pomirenju, takozvanom; do toga neće doći i generirat ćemo samo apriorne sukobe; stvarat ćemo sukobe, teze da su Srbi *a priori* loši ili dobri ili da su Hrvati *a priori* loši ili dobri. Loše su ovome slučaju institucije koje su međunarodni subjekti i imaju svoju odgovornost, što se donekle pokušalo opet zamagliti i u Haagu. Ali ima dovoljno dokumenata, i krenimo od tog nesretnog 17. 8. 90', gdje vidite da ja dva sveučilišna profesora, koji nisu specijalisti za to, jednostavno im je nametnuto to od cijelog niza kolega koji su to pristali krivotvoriti, a koji to istražuju, jer je to tako zgodnije, to tako piše u knjigama, udžbenicima kojima se služe; da je nekakva agresija započela ne zna se kada 91'. Ona je upravo započela tada prema standardima koje određuju znanosti, usprkos tome što možemo govoriti da znanosti ništa ne vrijede i tako dalje. Tu je poanta.

KLASIĆ: Evo samo da odgovorim. Ja se mogu djelomično složiti s profesorom Jurčevićem, dakle da mi sad možemo dalje raspravljati... Gledajte, mi sad opet govorimo o nečemu; mi učitavamo nešto što se dogodilo poslije. Mi govorimo o onom trenutku... Jer ajmo uzeti

ovako: šta da je Tuđman, da nije poslao Degoriciju, dakle Pericu Jurića tamo, nego da je rekao „ok Srbi iz Knina, možete ić', damo vam teritorij“? Bi to onda isto bio početak rata? Dakle, onda rata možda ne bi bilo i onda bi se... [žamor iz publike] Nemojte učitavati nešto... Reći ću vam samo... Da, naravno... Reći ću vam samo jednu stvar vezano uz te datume. Evo, da ne bi bilo. Radio sam neki dan na novinama, rekli su mi iz svijeta da nađem članak o padu Vukovara iz 20. 11., da probam naći članak. Oдите u novine, ođite u novine bilo koje; Vjesnik, koji znate tada izlazi; da znam i to je tek bitno; u čijim su rukama 90-te godine; dakle 18., mi dakle svi danas govorimo „Vukovar je pao 18. 11.“. Zadnji otpor prije pada i tako dalje. Ođite 19.-og, ođite 20.-og, pogledajte 21.-og, 22.-og; pogledajte, nađite jednu vijest u novinama, Vukovar je pao. Nema ga.

PUBLIKA: Pa nije pao. Vukovar je okupiran.

KLASIĆ: Nema. Dakle pronadite vi jednu vijest u sljedećih pet dana, naslov „Vukovar je okupiran“. [žamor iz publike].

PUHOVSKI: Ne radi se o knjigama nego o činjenicama. Vlast u Kninu je bila dio Socijalističke Republike Hrvatske, poslije Republike Hrvatske; financirana iz Zagreba do 1. 9. 91' godine. Sudovi su funkcionirali po istim zakonima. Ja sam osobno pratio čovjeka koji se zvao Vladan Bojanov, uhićenoga u Kninu 5. 9. 90' koji je prebačen u Zagreb. To ne postoji u ratu, to su gluposti; nije bilo rata. To je pokušaj pobune koji je trajao devet dana i prestao. I nakon toga je Knin bio dio Hrvatske. O tome naprosto nema spora. Financijski, zakonski, sudbeno, izvršno. Ja sam sudjelovao u pokušaju još jednog pokušaja pregovora vodstva Knina i gospodina Mesića i gospodina Boljkovca, gdje su se oni normalno obraćali Mesiću i Boljkovcu kao svojim šefovima, o tome uopće nije bilo spora. Dakle, to se naknadno... [žamor iz publike]

Milekić: Molim vas!

PUHOVSKI: To se naknadno. Samo čas... To su činjenice, to su naprosto činjenice. Dakle, vi imate ljude koji tvrde „nećemo teoriju, hoćemo činjenice“, a kad dobiju druge činjenice, onda su to marginalne činjenice, jer činjenice kojima ja raspolazem su bitne činjenice, a činjenice kojima raspolaze druga strana su marginalne činjenice. Činjenica jest da je rat počeo 91' godine jer: a) rata nema bez ubijanja, sve drugo su dječje igre; i b) i zato što je tada stvorena atmosfera za rat koje 90. nije bilo ni jednoj strani. To su naprosto činjenice. A mi možemo sebi dokazivati da je rat počeo na Kosovu ili da je počeo na današnji dan, što isto nije tako loše, 1918. godine, to je isto mogući datum; sa onom delegacijom i tako dalje. Međutim, ovaj rat je počeo..

Milekić: Nemojte, molim vas [Jurčeviću]...

PuhovskiI: ... u ljeto 91. Godine. Tko god govorio drukčije o tomu, ne zna što je rat.

Jurčević: Evo ja...

Puhovski: Za razliku od... Evo samo čas, čekajte samo... Za razliku od kolege Jurčevića, ja sam pisao knjige o ratu i nešto o tomu znam. Rat je počeo u ljeto 91' godine.

Jurčević: Evo to je zanimljivo. Ja neću dalje u raspravu, samo preporučujem da odete na web stranice Haškoga suda i pogledate [žamor iz publike] i pogledate zapisnik svjedočenja Milana Babića, čelne osobe, koji tamo opisuje; preko toga možete doći do izvornih uputnica.

Nevažno je što je netko putovao u Knin, pregovarao, u svakom ratu se pregovara, pročitajte molim vas, ja mislim ključnu osobu, tada čelnu osobu na području Knina, Babića i njegovo svjedočenje, pa će vam sve biti jasno. Da ne bi mi sad ovdje... Mislim da je potrebno čak, evo ja predlažem da jednom drugom prilikom, „kad je započeo rat“, to bi bila zgodna tema.

Slaven: Ja sam koautorica knjige „Rat je počeo na Maksimiru“, dakle imam i ja neki svoj glas, sem drugih 60-ak knjiga koje sam napisala. [„A to je tri mjeseca prije ovoga“] Jeste, jako bi se teško računala u neznalice... Ja po svome još ne mogu da se odlučim kad je počeo rat. Imam u mislim dan u maju kada je tenk jugoslovenske armije prešao preko živog čovjeka ispred kasarne u Mariboru i ubio ga. Imam drugi datum u maju, kada je razbešnjela masa izvukla makedonskog vojnika iz tenka i udavila ga pred očima nekoliko miliona ljudi koji su gledali televiziju neposredno. Moj treći datum je silovanje Albanke u Osijeku isto tako aprila 91'; prvi slučaj silovanja zabeležen. Dakle to su moji slučajevi početka rata. Ja ne mogu da opredelim koje ubistvo, koju smrt ću proglasiti za svoj početak rata, jer sam bila svedok svih tih ili ću se možda zadržati na onom vojniku koji su ubio između dva voda u Šidu pred odlazak u Vukovar, oktobra 91. Nisam sasvim sigurna, ko' će biti moja omiljena smrt da je proglašim početkom rata. Ali izvesno, datum početka rata je konvencija koju može izglasati većina historičara, koju može izglasati većina političara, koju može proglasiti neka institucija, kada bude utvrđeno tko može biti u toj grupaciji; to mene apsolutno ne zanima; ne znam niti ću biti posebno zainteresirana da to otkrijem. Mogu samo da kažem i još dve stvari za koje mislim da su ključne. Građanski rat je nešto što se na grčkome, u atenskoj demokratiji, zove *stasis*. Ništa gorega nema za demokratiju. Zašto? Atenska demokratija vodila je rat u svih 50 godina koliko je postojala, manje više svake nedelje, a naročito letnjom sezonom. Nije jedne sezone bilo bez rata, koji je uvijek imao direktne materijalne ciljeve, direktne političke ciljeve, i tomu slično. Zašto su oni bili tako osetljivi na građanski rat? Zato što je *stasis* ili građanski rat uništavanje funkcionišućih demokratskih institucija koje unutra uništavaju državu. Dakle to je definicija građanskog rata. Nikakve etničke grupe, nikakve socijalne, čak ni klasne grupe; ne, uništavanje institucija demokratije. I konačno hoću da kažem i to što je za mene pomirenje, jer ja ipak taj termin upotrebljavam posebno u svojoj ličnoj istoriji. Za mene je pomirenje iz grčkog, sa jednom celom kulturom, jednom celom državom i svim njenim stanovnicima i naravno njenom istorijom koja podrazumijeva jako mnogo perioda. 93' godine u augustu slušala sam na grčkoj televiziji jednoga srpskoga popa, koji je na savršenom grčkom, jer je tamo doktorirao, izjavio da je njegovo rešenje za balkanski rat da se pobiju svi muslimani. Krajnje jednostavno. Moji grčki prijatelji u tom trenutku, za razliku od mene, nisu pali u nesvest ispred televizora. Ja jesam i to je za mene bio početak rata. Ja u Grčku u znak protesta nisam odlazila 14 godina. 14 godina poslije, kada je počela kriza u Grčkoj i kada je ubijen dečko od 17 godina na ulici od strane policije, ja sam se pomirila s Grčkom i vratila se 2007. godine. Drugim rečima, pomirenje je lični čin, lični ritual svakoga od nas, koji to određue prema svojim kulturološkim, ako hoćete, okolšćinama, upotrebit' ću slovenski izraz; dakle bilo kako samo da se pomiri sa nečim što mu se desilo. Oni kojima se ništa nije desilo imaju također razloga za pomirenje; neka svako nađe za sebe. Potpuno mi je svejedno. Moje

pomirenje između Srba i Hrvata može se postići jotovanjem, pa ćemo dobiti Srbijance i Hrvacane. I time ću završiti.

Milekić: Evo ja bi' sad stvarni dao pitanja iz publike. Ako ima tko...

Muškarac iz publike: Poštovanje, poštovanje... Dakle ovako; moram se predstaviti da bih dao neku težinu svojim rječima, ako je to moguće. Ja sam **Antun Abramović**, bio sam prvi, slučajno prvi izabrani zastupnik 90. godine, odmah nakon objave rezultata, moje ime je prvo objavljeno. To je naravno čisti slučaj. Bio sam izabran na listi HDZ-a u gradu Zagrebu. Nikada prije nisam se bavio politikom, a inače sam po struci povjesničar, dakle mogu nešto kazati o tome. Dalje, bio sam u Hrvatskoj vojsci, pukovnik Hrvatske vojske i bio sam u samom vrhu države. Želio bih nešto kolegi Klasiću nešto kazati kao svjedok iz prve ruke. Cijelo vrijeme rata, četiri godine, moj tjelohranitelj je bio Srbin. Zašto je bio Srbin? Zato što sam ja odabrao tog dečka. A mogu vam kazati, kolega Klasiću, zato što sam tom Srbinu mogao vjerovati puno više nego bilo kom Hrvat. To je prvo. Druga stvar, 92. godine ovdje je prvi put bila delegacija NATO-a. Ja sam bio sa hrvatske strane u razgovoru s tom delegacijom. Jedna od najvažnijih pitanja bilo je etnički sastav Hrvatske vojske; o tome se nigdje ne piše. U Hrvatskoj vojsci sudjelovalo je, koliko je meni poznato, oko 12,000 srpskih vojnika. To je broj jedan. Broj dva sudjelovalo je preko 2,500 Albanaca. Na vojnom učilištu gdje sam ja tada bio pomoćnik zamjenika, bio je sljedeći sastav: bilo je 18 Makedonaca, jedan Srbin pukovnik koji je baš iz Srbije, Šumadije, koji je nama prišao jer se osijećao pripadnikom Hrvatske vojske, zbog toga što je živio u Hrvatskoj i imao obitelj u Hrvatskoj. Dalje bilo je 18 Crnogoraca, koji su svi mogli slobodno kazati tko su i što su. Mogu reći da je delegacija u NATO-u bili zaprepaštena, jer su očekivali etnički čistu Hrvatsku vojsku. Kada sam tog momka 91., koji je postao moj tjelohranitelj, on je inače iz Petrinje, kada sam ga pitao zbog čega je obukao odoru vojnika hrvatske, Zbora narodne garde; dapače ne samo da je obukao odoru, nego je sudjelovao u obrani Petrinje. Kao što znate mi smo Petrinju izgubili, tamo je bio krvavi masakr nakon osvajanja Petrinje. Onda mi je rekao „gospodine ja sam Srbin, ali nisam četnik“. Na što sam ja rekao „a čuj, koja ti je razlika?“. On je rekao „razlika za mene je ogromna, ja volim ovu državu, ja volim hrvatski narod, moji prijatelji su Hrvati i ja sam zato obukao odoru i zato ratujem protiv onih, četnika koji su na drugoj strani“. „Oni za mene nisu Srbi“ rekao je. Rekao je doslovce, oprostite na izrazu, „ko' im jebe mater četničku“. To mi je rekao čovjek koji me je čuvao četiri godine. E sada, glede početka rata, samo dvije rečenice. Rat je počeo onoga trenutka kada je 85' godine jedan naš kolega povjesničar, nažalost, napisao u Srpskom književnom glasniku; radi se o Miloradu Ekmečiću; koji je napisao jedan fantastičan članak o kojem nitko danas ne govori; u kojem članku stoji ova rečenica: „Hrvati su podrijetlom Avari, narod tamne avarske krvi“. Bio je to čisti rasizam, drage kolege, tada je vladala famozna hrvatska šutnja, ubrzo iza toga izlazi Memorandum. To je početak rata, gospodo. Druga stvar, o tome svjedoči, pokojni sada već nažalost, odvjetnik Srđa Popović, koji je na radio Peščaniku 2002. objavio jednu frapantnu činjenicu koja je nama ovdje u Hrvatskoj od naših dragih sveučilišnih profesora bila prešućena. Radi se o tome da je krajem rujna 1990. godine Republika Srbija proglasila neovisnost. Dakle neovisna Republika Srbija napala je neovisnu Republiku Hrvatsku. I to je, gospodo, zločin. Ako to nije međunarodni zločin, onda ne znam što je. Zahvaljujem na pozornosti.

Klasić: Mogu odgovoriti? Evo, prije svega ne znam zašto ste mene apostrofirali, što sam ja rekao krivo, što se nije slagalo s ovim vašim? Dakle upravo to sam ja rekao. A i ovo što ste rekli, kad koristite termine, nitko ne zna za podatak o 10 ili 12,000 Srba, etničkih Srba, hrvatskih građana u Hrvatskoj vojsci. Za to se zna, kao što se i za Milorada Ekmečića itekako dobro zna. I dakle sve ovo što ste rekli, ja se s vama u potpunosti slažem i mislim da se u većini stvari, osim možda u nekoj intonaciji, mislim da se ustvari slažemo.

Milekić: Hoćete vi? Ima li još netko kakvo pitanje? Morana... Ne, ne, molim vas u mikrofon, zato što transkript radimo..

Drugi muškarac iz publike: Prvo bih se predstavio, Čapalija. Inače, začuđen sam nekim diskusijama, stvaranjem ove neckvne elite, ateističke avangarde koja bi trebala spasiti svijet. Drugo, imao bi pitanje... [Slapšak smijeh]... Vama to može biti smiješno, ali vi ste se svi udaljili gospodo od teme, a ja ću vam reći zašto pomirenje ne može doći. Tisuće majki traže još djecu koju su agresori stavili u zemlju. Nitko ne želi dati popis i reći gdje su ta djeca. Minska polja su ostala kao prijetnja, nitko ne želi dati popis ko' su ostavili mine i otišli. Treća stvar, niste imali mrtvih, ja sam imao previše njih u obitelji koji su u ovom ratu stradali. Moram reći ovako. Moja majka je završila u Novom Sadu u bolnici i kada sam nazvao, rekao mi je doktor: „Gospodine mi znamo tko ste vi“. Majka je popodne završila na dvorištu, plačući, bez novca bez ičega da se vrati kući u Šarengrad. Tada je prišao Srbin, ali Srbin čovjek, koji je pitao „majko zašto plaćete“ i prevezao moju majku u Šarengrad pod svim okolnostima da zbog toga strada. Dakle, mi ne možemo govoriti o nekim dobrima i nekim lošima i generalizirati, gospodo. Dobrih ima svuda, loših ima svuda. Ja mislim da bi trebalo okrenuti stvar drugačije i reći: „ne možemo se pomiriti dok god istina ne iziđe na vidjelo“. Jer ona je kočnica svemu i ona ne može nas sada dovoditi u situaciju da razmišljamo kako ćemo naprijed; zabijamo glavu u pijesak da ne vidimo prošlost, a želimo vidjeti budućnost. Kada smo zabili glavu u pijesak mi ne vidimo ni budućnost. Evo, moje pitanje je slijedeće: vi ste gospodine što vodite tribinu, ne znam, rekli „i u ovom regionu“.

Milekić: Ne, ne, nisam sigurno upotrebio tu riječ.

Čapalija: Jeste, jeste, gospodine, vidjet ćete u snimci. Ja vam to tvrdim.

Milekić: Ja sam iz Zagreba inače, tako da mi nije to u fondusu riječi, ali zanimljivo da vi to primjećujete.

Čapalija: Molim vas, vidjet ćete snimku i vidjet ćete. Pa vas ja pitam, zašto mi ne možemo reći Hrvatska? Evo.

Milekić: Pa zato što, je li Srbija u Hrvatskoj? Je li Bosna u Hrvatskoj?

Čapalija: A gospodina, želim pitati. 17.-og sam se našao u Kninu u vlaku. Iz kamiona na željezničkoj stanici su iskakali vojnici sa puškama i pitam „što se događa“. Mile Martić je proglasio ratno stanje. Ne pobunu, nego ratno stanje. I bio sam i tamo iznenađen kad se nisam mogao vratiti u Zagreb, nego sam čuda morao raditi da djecu dovedem do Zagreba. Kako to onda nije bio proglašen rat? Barem s jedne strane. Evo, to je moje pitanje.

Puhovski: Rat je jedan intiman odnos. Ne možete s jedne strane proglasiti rat, to ne postoji. [„Kako ne?“ iz publike] Drugo, ponavljam opet, to što je Martić proglasio, vi njega smatrate autoritetom, ja ne, trajalo je točno devet dana. Nakon toga su oni financirani iz hrvatskog budžeta, kojeg Hrvati krivo zovu proračun, i funkcionirali u okviru sustava hrvatskog do ljeta 91. godine. Od zatvora do poreza. Porez je normalno uplaćivan, novic su dolazili-odlazili; to nije bio rat. To je bio dio Hrvatske kao i svi dijelovi Hrvatske. Moglo se prolaziti; devet dana je stvar trajala. Ako hoćete imati devet, to je malo duže nego kod Izreala, devetodnevni rat, okey, ali u tom devetodnevnom ratu nitko nije ubijen, jedini svjedok je Mile Martić i Babić. To je moguće. Ali to pokazuje ovu interpretaciju koja strašno liči na jugoslavenska vremena. Kad god im je trebalo, našli su ustaški dokument koji je dokazivao kako je Jugoslavija; to je sad ono što Nazor radi u Hrvatskoj. Uvijek imate njihove dokumente koji pokazuju da smo mi bili u pravu. Jednako pristrani su ovi danas Nazorovi kao što su bili SUBNOR-ovci u 60-im godinama. Jednako su oni zabranjivali da se govori o građanskom ratu, kao što danas ovi zabranjuju da se danas govori o građanskom ratu. Potpuna ista ideologija. Jednako su tražili privilegije, ne socijalne samo, koje su imali, nego političke i ideološke, da odlučuju o zajednici, SUBNOR-ovci, kao danas takozvani branitelji, a zapravo bivši branitelji. To se sve ponavlja. I ja ne mogu shvatiti kako ne vidite tu neugodnu paralelu. A ponavljam još jednom, mogli ste ići u devetom, desetom, jedanaestom mjesecu normalno u Knin, ničega nije bilo, Knin je bio dio Hrvatske. Jest. Svi su organi funkcionirali u okviru hrvatskog sustav, o tome uopće nema spora. Ako hoćete još dalje. Promijenili su sve table, osim policijske, nakon Ustava. Sve table u Kninu su promijenjene osim policijske. To je opet više nego u Vukovaru danas. Dajte ljudi da govorimo o paralelama čistim. Dakle, Knin je bio dio Hrvatske do ljeta 91' godine i to ne može biti rat. Dakle govorimo o činjenicama, ne o knjigama, ne o fantazijama. Ja sam bio u tom razdoblju dva puta u Kninu. Dakle, krajem devetoga i onda opet za Badnjak; stvar je potpuno normalno funkcionirala. Da ne govorimo o tomu da je granica sa Srbijom bila normalno otvorena, da je vlak išao u Beograd, da je avion letio u Beograd, da je sve to funkcioniralo do ljeta 91. godine.

Klasić: I da je tog ljeta 91. godine predsjednik Jugoslavije bio član koje stranke?

Puhovski: Tako je. I da je predsjednik član HDZ-a. Kada imate Jugoslaviju u kojoj je predsjednik države Hrvat, predsjednik vlade je Hrvat, ministar vanjskih poslova je Hrvat, i tako dalje; opća srpska okupacija; no to pustimo po strani. To su naprosto činjenice, koje ljudi ne vole vidjeti, jer imaju ideologiju. Meni nikakva ideologija; meni je potpuno svejedno; za moje uvjerenje je potpuno svejedno je li rat počeo tada ili tada. Meni je to potpuno svejedno. Meni je važno jedino to, da su činjenice pokazale, evo da se veoma pristojno izrazim, pretjerivanje. A ako pretjerujete onda će se kad-tad stvari izgubiti, onda će sve biti moguće. Onda ćete imati to da se proglašava onaj datum, ovaj datum. Mi ne znamo recimo; proglašen je jedan policajac kao prvi poginuli na Uskrs 91', a imamo jednog koji je prije ubijen, ali je bio Srbin pa su ga zaboravili. Dakle to su sve ovako čudne priče koje pokazuju kako teško izlazimo na kraj sa činjenicama; činjenice da nikakvih ratnih djelovanja nije bilo u kojima je bilo tko ubijen u najpreciznijem smislu riječi do Uskrsa 91' godine, a zapravo, realno do ljeta 91' godine. To su činjenice.

Jurčević: Neke stvari su zapanjujuće, ali nećemo ih ovdje danas riješiti. Bilo je puno čudnih stvari u tom procesu. U kolovozu 90', 24.-og, član Predsjedništva Stipe Šušvar zamijenjen je odlukom Sabora sa Stjepanom Mesićem. Onda je po toj logici, rotacijom, 1991. godine predsjednik Predsjedništva trebao postati Mesić, ali nije, nego tek Brijunskim dogovorima i tako dalje. Puno neistina, odnosno netočnosti je Žarko rekao. Dakle, u jednoj od čudni stvari je bilo to što je hrvatska politika, i to postoje transkripti o tome, dakle hrvatska politika je iz meni nejasnih razloga, nadajući se kako će uspijati vratiti u državnopravni okvir kninsko područje, djelomično slala plaće još neko vrijeme na okupirana područja, što je njima naravno dobro došlo, ali ih je iznenađivalo. Dakle Mile Martić i Milan Babić tada su bili čelne osobe i proizvođen je veliki broj dokumenata okupacijskih vlasti. Drugo ovdje se u potpuno krivom kontekstu, a što je opet nepoznavanje, Antu Nazora apostrofiralo; dakle jedan od žešćih zastupnika upravo ove teze kao Žarko Puhovski, da j rat započeo 91'; to je upravo Ante Nazor iz neznanja, jer se on bavi Srednjim vijekom, a došao je na čelo po koruptivnim osnovama; došao je na čelo ovoga Memorijalno dokumentacijskog centra. Dakle Ante Nazor tvrdi isto što Žarko Puhovski. I ja s njim imam teške sukobe, jer on nije istraživač i lijepo mu se dopalo; već je napisao nekoliko knjiga, u kojima je napisao da je rat počeo 91', ali ni on ne zna kojeg je datuma baš počeo i bježi od ovoga 17. 8., iako njegov Memorijalni izdaje dokumente koji to nedvojbeno potvrđuju.

Milekić: Ima li još netko pitanje, komentar?

Žena iz publike: Moram se predstaviti prvo, ja sam Nada Naletilić. Rođena Vojvođanka, a život me odveo u Bosnu i Hercegovinu. Znači doživjela sam rat u srpskoj republici, početak. 91' ja sam putovala svojimima u Vojvodinu, bilo je ljeto, ja nisam osijecala da je rat počeo, ja se ispričavam svima. Ja nisam sveučilišni profesor niti istraživač, ja sam radila u srednjon školi i za divno čudo predavala sam hrvatski jezik u Zagrebu. Rat me je doveo 92' godine, mene i moju obitelj u Hrvatsku. Hoću reći, nešto kratko, stvarno, prije nego postavim pitanje, a to je aktualno, da bi auditorij znao, da u Vojvodini više ne postoji mjesto koje se zove Begejci, a tu je bio logor, pored logora u Stajićevu. Međutim kada ja pitam svoje školske kolege „dobro, što ste počeli brisati toponime“, oni odgovaraju „pa ne opšte to nema“. Promijenili su ime, ja nažalost nisam uspijela zapamtiti kako se zove, promijenili su ime, znači žele obrisati dio povijesti. Stajićevo ne mogu jer je na liniji Zrenjanin Beograd, pa se tu i vidi gdje su ti jadni ljudi patili. Međutim, ono što mene sad pati... A pradon, putovala sam vlakom iz Zagreba za Beograd 91' godine, prošli smo kroz Vinkovce. Na otvorenoj pruzi u Mirkovcima vlak je bio zaustavljen, ja ni danas ne znam zašto; stajali smo deset minuta, neki ljudi su rekli da se tu nešto šuška, da po kuruzu ima naoružanih. Znači to je bila uvertira za rat. Kad je počeo? Ja znam kad je za mene počeo. Kad je srpska republika proglasila srpsku republiku, a to je bilo 91' godine, ne mogu reći točno, proljeće 91' godine.

Klasić: Na koju mislite?

Naletilić: Republiku Srpsku, ne Srbiju. U Bosni i Hercegovini, jer sam tamo radila.

Jurčević: Prvo je to bilo Srpska Autnomna Oblast.

Naletlić: Oni su to tako zvali, ne znam. Dopustite da se tako izjašnjavam. Znači pričam ono što sam doživjela. Znači ono što mene pati, i pitam gospodu profesore, pardon prvo gospođu profesorici i gospodi profesorima, mene pati nešto drugo. Kako će se pomiriti djeca u Vukovaru, po dječjim vrtićima, osnovnim i srednjim školama. Dakle, ja kao pedagog ne mogu prihvatiti tu činjenicu da djeca idu u različite škole, da djeca u vrtićima idu u različite vrtiće. Ja pamtim svoje učenike i iz Bosne i Hercegovine i iz Hrvatske, tamo u sredini gdje sam ja rođena ja nisam mogla dobiti posao zbog jedne činjenice koja je otišla pod tepih, a koja nikad neće biti riješena vjerojatno; moj otac je umro. Visoki Dečani su bili kaznionica za Vojvodinu kao što je Goli otok bio, znači ni to nije riješeno. I puno stvari će iza nas ostati neriješeno, ali mene prati dok sam ja živa; kako je moguće da djeca idu u različite škole. Dopustite, ja sam sad već u godinama kad mogu možda biti malo bezobrazna i reći što se od mene ne očekuje: to je za mene zločin. Djeca moraju ići u iste škole. Kako će se riješiti problem pisma, jezika i tako dalje, ali ići u različite škole danas; a da se mi sad vraćamo i pričamo o nekim problemima koji nismo mogli riješiti. Ja se ispričavam, možda sam previše rekla što će neke možda pogoditi, iritirati, ali sam svjedok određenih događanja i apsolutno stojim iza svake riječi. Hvala. Evo interesira me škola u Vukovaru.

Klasić: Ja mogu možda samo... Neću opće odgovarati na ovo pitanje, ja samo ovo vaše je možda *point*, što sam ja možda htio za kraj. Mi smo ovdje raspravljali o tome kada je počeo rat, a čini mi se da imamo nekih problema oko toga da li je rat uopće završio.

Milekić: Svetlana, vi ste htjeli?

Slapšak: ja sam govorila samo o tome, a ne kad je počeo rat. Mislim da je vaše pitanje ključno i da u nekim praksama REKOM-a, ja uopšte ne glorifikujem tu, ja sa zaista u toj inicijativi vidim neke metode koje su se naprosto oblikovale. Jedna od metoda je sasvim sigurno rad u školama. Što bi trebalo da sprovode? Danas imamo situaciju da jedini koji nešto sprovode su takozvane nevladine ustanove, koje su potpuni kaos, nesigurne, ali su jedno sposobne pa priskoče da rade onda kada vladine institucije nisu to sposobne ili su potpuno impotentne. Imali smo situaciju sa poplavama, imamo situaciju sa izbeglicama, ko se na svim tim mestima u Mađarskoj, Hrvatskoj, Srbiji, Makedoniji, Grčkoj, Slovačkoj; ko je uopće podmetnuo leđa da se nešto dobro uradi? Samo dobrovoljci. Dakle, drugim riječima, treba se organizirati mimo države, mimo državnih institucija, mimo mreža institucija, pokušati delovati tamo gde je potrebno. A u školama je sasvim sigurno potrebno. Posebni časovi, dodatni časovi, dobrovoljni časovi, rad sa decom, filmovi, zabava, to bi bio program koji bi neka država pametna mogla čak i da finansira.

Milekić: Ja ću samo dodati vezano uz škole u Vukovaru, imate projekt Nove škole koji Nansen Dialogue, organizacija civilnog rdruštva, pokušava pokrenuti, i moram reći da taj projekt blokiraju i centralne vlasti i lokalne vlasti.

Puhovski: I manjine.

Milekić: To mislim. Svi, predstavnici svih stranaka. Zdušno, izuzev par pojedinaca koji to rade na svoju ruku i na lokalnoj i na državnoj razini. Tako da je tu problem na kompletnoj

političkoj strukturi, i ono što je kod nas već postala teška frazetina, to je nedostatak političke volje.

Četvrti muškarac iz publike: Dakle stvari su elementarne; da bi se uopće razgovaralo, treba postojati neki osnovni sporazum između ljudi koji ovdje govore. Prvo pitanje, možemo li mi bez kategorijalnog posredovanja uopće prikupiti dovoljan, relevantan broj činjenica? Izgleda da ne možemo. Jer ovdje se činjenice uvijek prikupljaju s unaprijed zadanim kategorijama. Dakle to je prvi problem. I naravno da kada polazite od pretpostavke, kako ste rekli, da je riječ o velikosrpskoj agresiji, da ste time isključili već jedan znatan broj činjenica i uključili činjenice koje vam odgovaraju za tu tezu. Već ta pretpostavka vam onemogućuje da dođete do činjenica. Drugo, ovdje više nije u pitanju rat, nego je već to temeljno pitanje bilo prije rata, a to je o interpretaciji rata. Ja se sjećam razgovora sa sveučilišnom profesorom u Zagrebu, kad smo govorili o mogućnosti rata, već smo tada govorili o njegovim interpretacijama. Već tad nije bio moguć elementaran sporazum kakav bi to bi rat. Ja sam tada tvrdio jedno, oni su trvdili drugo. oni koji su tvrdili drugo, sad te činjnice drukčije interpretirati od mene. Ja pokušavam, možda nisam u pravu, da uzmem sve te činjenice u obzir. Iz ovog vašeg razgovora se vidi; i kod kolege Puhovskog, da zanemarujete jednu krucijalnu stvar u ovoj diskusiji. Kao što ova priča o školama. Rat koji se zbio po mome mišljenju je istovremeni rat koji se događa u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Počinje u isto vrijeme i završava u isto vrijeme, potpuno. Te škole u Vukovaru su i u Bosni i Hercegovini takve. Otiđite u Mostar, u Stolac, u Čapljinu, u Drvar... Tamo ćete nać' te iste škole. Reć' Hrvatima tamo u Hercegovini da moraju ići zajedno u školu je nemoguće, isto kao u Vukoavaru. Dakle, postoje neki dublji razgovori zbog čega se to aktivira. Ako bi išli u ovu priču, je li jedan rat ne teritoriju Jugoslavije počinje u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i završava Daytonskim sporazumo. Dva su sporazuma, u Daytonskom sporazumu. Jedan se zove, jedan je potpisan u Parizu, pa je Daytonski, a drugi je potpisan u Erdutu, pa se zove Erdutski. Sporazum za Hrvatsku je direktno vezan za sporazum za Bosnu. Gubici Srba u Hrvatskoj su dobici Srba u Bosni. I u tom dogovoru učestuju tamo u Daytonu svi. I Milošević i Izetbegović, i tako dalje. Oluja nije samo hrvatska stvar, u Oluji učestuju i Milošević i Izetbegović, kao i Tuđman. To je jedan rat koji počinje, po mom mišljenju, u jesen 91. I završava Daytonskim sporazumom. Hvala.

Jurčević: Vi ste sad otvorili, naime govorili smo da naravno načelno je tako. Kategorijalni aparat uvijek mora postojati, inače ste u kaosu. Kada se radi o suvremenoj povijesti, vrlo rado baratate sa svim činjenicama. Glavni metodološki problem suvremene povijesti, za razliku od Starog vijeka, jest višak činjenica. Tako ako netko želi istražiti 20 godina povijesti Jurišićeve ulice, morat će unaprijed, po stručnim standardima, odustati od 90 posto građe, jer ima toliko građe da je tijekom cijelog života ne može pregledati. Prema tome, vezano za ovo, agresor je diktirao kako će se i agresija je cjelovita u ovom smislu kako vi govorite, ali nije počela u isto vrijeme. Ona je u Bosni i Hercegovini počela u jesen 91', vezano uz selo Ravno, gdje se koristi oružje u rujnu 91' godine. Ali, mnogi aspekti agresije, njezine pripreme, a samim time i tijeka i posljedica imaju zajednički nazivnik i rezultat toga jesu svi ovi problemi o kojima govorimo. Ali to je za jednu drugu specijalističku temu, jer smo i ovdje kao što vidite izgubili puno, puno vremena, ali i to je korisno, barem poučno; oko jedne banalne, vrlo egzaktna stvari u kojoj nema ideologije, stvarno je svima svejedno je li to počelo 17. 8. 90' ili, ne znam,

2. 5. 91' godine. Princip... Ma misim svejedno je nama osobno, nema nekih velikih razloga sada, barem *post festum*, ionako je Haag zatvoren, ne može više otvarati procese. Prema tome, nema nekih posebnih interesa, ali je onda bilo interesa zbog mimikrije i svega. Ali želim reći koliko je neznanja, vraćam se opet, puno toga. Ono staro etičko načelo, mnogih etičara, da loše stvari se događaju zbog neznanja. U podlozi svega lošega stoji neznanje. A ja sam htio pokazati na primjeru 17.8. koji je banalan podatak u odnose na sve druge, koliko je neznanja i neslaganje duboko, možete vidjeti i ovdje, mi nikako da se pomirimo. Iako samo ja istraživač, specijalista, vještak bio na Haaškom sudu. Sve rentgenske slike su mi, kakvih sve detalja iz svog života sam se naslušao, koje sam davno zaboravio, kolike su istrage bile da bi se moja vjerodostojnost provjerila i tako dalje. I ja ne mogu ovdje drugo sveučilišnom profesoru, koji nije istraživač, on je akter, dakle bio je i putovao je, kao i svi mi. Međutim, ja ne mogu objasniti ovdje, iako govorim sve činjenice; mada mislim da mu mogu poslati neke dokumente da ipak vidi da je 17.8. počela srbijanska oružana agresija. Toni Amramović je dobro rekao, rat ima teoretičara koji tvrdi da on rat nikada ne prestaje, da on stalno traje. Može se reći informacijski, ovaj-onaj, ali ja govorim o oružanoj agresiji; kada je započela i kada je prvi put okupiran dio teritorija.

Milekić: Ja bi' sad polagano zatvarao, ne znam da li ima još nekih. Evo još jedno pitanje, tamo iza.

Druga žena iz publike: Dobar dan svima. Ja sam Tanja. Ja bih se malo vratila na pomirenje. Tu smo čuli da je to nekakav proces, da on nije ni započeo ili da je na individualnom, a ne na kolektivnom nivou; govorilo se da imamo mir; vi ste spomenuli normalizaciju; pa mene zanima koliko možemo očekivati da ta normalizacija ili mir uopće traje?

Klasić: Pa gledajte, mi se često pravimo kao da moramo izmisliti neku toplu vodu te da se ovo što se dogodilo nama nije dogodilo drugima, čak i u puno gore obliku. Pogledajte njemačko-poljske odnose, poljsko-ruske odnose, njemačko-francuske odnose, kroz cijelu povijest, pa i kroz 20. stoljeće. I u stvari ćete vidjeti koliki je to proces. Evo ovdje vidite, imate dva aktera 68-aša koji su vam prepričali, ja nisam akter, ali sam na tome doktorirao, koliko je taj proces trajao. Da i 20 godina nakon u jednoj zemlji su još uvijek postojale neke dileme. Znae, između hrvatskih, srpskih, bosanskih nastavnika, već desetak godina traju projekti izrade zajedničkih udžbenika 20. stoljeća. Kao što postoje takvi projekti u Izraelu između palestinskih i židovskih povjesničara. Prvi poljsko-njemački udžbenik mislio da je izašao prije, u stvari, nekoliko godina. Dakle, između njemačkih i poljskih povjesničara. A govorimo o nečemu, o spornim temama koje su završile prije 60, 70 godina. Ne mislim da je to baš previše optimistično što ću vam reći, ali neke stvari će vjerojatno, kao što smo i ovdje čuli; što sam i ja apostrofirao; nestali, majke i obitelji nestalih, minirani dijelovi Hrvatske, ukradene knjige, građe; sve su to dijelovi, dok sve te stvari postoji, taj rat će u stvari postojati. Ja sam se nagledao 91' godine smrti svojih prijatelja i u Petrinji i dalje i vjerujte mi, moji najbolji prijatelji, prijatelji mojih roditelja su ostali bez svoje djece. Za njih taj rat nikad neće prestati. I nema te pomirbe. Oni se više nemaju s čim miriti. Njima je tako svejedno što će Kolinda reći Nikoliću ili što će Milanović reći Vučiću ili bilo kome. Njima to ništa ne znači. Njihova djeca su pod zemljom 25 godina. Tako da o tom procesu možemo govoriti na raznim

razinama, ali moramo govoriti, moramo pričati. Nekad ćemo imati uspone, nekad ćemo imati padove. Jedino što valjda ne smijemo više ne smijemo imati je rat.

Puhovski: Samo jednu stvar. Ovo što je rekao kolega Klasić, kod nas se pojavljuje jedna vrsta negativnog nacionalizma, uvjerenje da smo mi zapravo najgori. To je naravno besmislica, mi nismo u stanju biti ni najbolji ni najgori kao nacija, to je jednostavno tako. Ali samo jedna paralela, u jesen 2010. sam gledao na televiziji igrom slučaja, par minuta prijenos ragbi utakmice Engleske-Francuske u Parizu na Parc d'France i kamera je pokazala ogroman slogan, transparent sa sloganom „Remember Hastings“. 1066. su zadnji puta naši bili na otoku. A to su kao fini, kulturni narodi i tako dalje. Te stvari ostaju. Dakle, problem nisu ovi kojima je netko umro, i oni će umrijeti. Problem su te mitologizacije, te legende koje nastaju. U zadnjem trenutku prije raspada, kada su izašli srpski zastupnici iz Hrvatskog sabora; kod Srba postoje samo muški, ne i žene; u jesen 90', jedan od njih je u polemici rekao rečenicu: „ali gospodo, ja živim u Hrvatskoj već 350 godina“. Nitko mu nije rekao „ti si zombi“, jer su svi shvatili da a) on misli „mi živimo ovdje 350 godina“; i b), jer su svi shvatili da i imamo neka prava. Da smo došli prije 70 godina, ne bismo imali prava, ali budući da smo došli prije 350 godina, imamo prava. Prema tome. [komentar iz publike] Da, da, ali nije važno je li bilo 380, svejedno. Hoću reći, ovo transgeneracijsko korpotiranje traume je nešto što je problem. Što ostaje kao predrasuda, kao uvjerenje kakvi su Srbi, kakvi su Hrvati i tako dalje. I u tom pogledu, zapravo odnosi Hrvatske i Srbije kao društava i država su puno bolji nego što je itko razuman to mogao očekivati, objektivno govoreći. Po broju incidenata po broju sukoba... Pazite mi imamo sad situaciju da će buduću hrvatsku vladu instalirati Vučić, jer je pod njegovim utjecajem jedan srpski predstavnik prešao Karamarku. To da vam je netko rekao prije 10 godina, vi biste ga direktno u ludnicu otjerali. Dakle, meni se to ne sviđa, ali to je normalizacija, to je ono o čemu govori kolega Klasić. Normalizacija nije nešto dobro. Normalizacija znači nema rata.

Slapšak: Ako mogu da nešto dodam. Nemojte zaboraviti jedno, Europska zajednica je politička organizacija koja je nastala na dvije osnove. 1946. godine na inicijativu nekoliko jevrejskih porodica iz Italije da bi se sprječilo holokaust. I zatim u 60-im godinama kao konačni dokaz pomirenja dve velike europske sile, Francuske i Nemačke. To je osnova na kojoj se grade neke stvari, da li su dobre ili ne, to je druga stvar. Ja ću reći samo jednu stvar, jer vas zanima nešto drugo. Vas kao i mene zanima ljudski aspekt te stvari, kako se to u generacijama, kao što je to Žarko rekao, uređuje. 90. godine ujesen sam ja putovala vozom iz Zagreba za Beograd, jer je bila magla i nije se mogao uzeti avion. U svakom slučaju sam sjedila u kupeu sa četiri mladáhna, velika ko od stene odvaljena, mladića koji su bili iz Knina i do mene je sjedila jedna bakica, čini mi se iz Zagreba. I nas dve smo sve vreme, dakle četiri sata morali da slušamo njihove priče opravdavanja akcije protiv Hrvatske, zato što je nekome ujna, strina, tetka, deda stradao od Hrvata. Četiri sata smo mi slušale. 90., naravno, naravno oni nisu to doživeli, oni pojma nemaju. Čak se ne sećaju ni imena nekih svojih tetaka, čak nisu uložili toliko napora da uzmu fotografiju i pitaju „ko je ovo“, da znaju. Ne, ali neko je nekome nešto uradio... Četiri sata su ta četvorica lupetala i pravila mitologiju od onoga što je njihove prirodna istorija, njihova porodična istorija, njihova istorija kolektiva i tako dalje i tako dalje. Pred ulaskom u Beograd voz se zaustavio i protrčao je kondukter i pitao ima li

lekara u kolima, jer su pregazili nekog na samom ulasku u Beograd, recimo 500 metara od železničke stanice. Svi su se uzmuvali, neki su hteli da pomognu čoveku, rekli su „ne bolje, to mora da radi medicinsko osoblje, on je u vrlo teškom stanju“. Ova četvorica su se ispovali istog trenutka na račun alkoholičara koji si je dozvolio da padne pod voz, pa njima sprečio da dođu u Beograd u tačno određeno vrijeme. I onda su na kraju, u svom pravednom testoteronskom bijesu, izašli iz voza i pešice otišli, jer oni to mogu ne gledajući na mrtvaca ili umirećeg, koji nije verovatno bio Srbin, alkoholičar, lualica, šta god, koji je tu pred nama umirao. Pred nama je nestajao ljudski život i svi u vozu su imali nešto malo emocija za tog čoveka, sem ove četvorice koja su slavila mitologiju. Ja duboko verujem da priče deluju na ljudsko telo i to sam doživela za vreme rata. U 80-im godinama sam se iz 68-aškog zanosa prebacila u strukturalizam i poststrukturalizam i poverovala da nema veze između izgovorenih reči i tela koja ih izgovaraju ili kojima se izgovaraju. Već pre rata, a pogotovo za vreme rata, uverila sam da to nije tako. Reči imaju efekat na telo, mitologija jeste opasna, jezik jeste opasan. On deluje na naše organe, on deluje na naš život i smrt. I u tom smislu jeste vaspitanje apsolutno najosnovnija stvar u prevazilaženju situacije. Rat nikada ne prestaje. Da sam mlađa, ja bih verovatno otišla da se pridružim kurdskim partizanima, jer to je neka borba koja ima smisla. Znam tačno kojima, znate i vi. Ima smisla boriti se još uvijek, ima smisla braniti se, ali pre toga kontrola govora, kontrola emocija, kontrola ljudskih odnosa je najvažnije. I to je ovo što ovaj zbornik zapravo kao jednu poruku donosi.

Milekić: Samo za kraj...

Jurčević: Eto tako da svi imaju završnu riječ. Čini mi se da bi se na kraju svi mogli složiti oko toga, da je zapravo nemoguće iskorjeniti identitete, da oni žive koliko osvješteno koliko neosvješteno. Evo opet bih skrenuo pažnju, više ne na toj osobnoj razini, zapravo tko su ti proizvođači tih slika koje manipulativno generiraju sukobe na temelju, bilo različitih nacionalnih, etničkih, socijalnih ili nekakvih drugačijih identiteta. Nedvojbeno da su to vlasnici institucija, odnosno oni koji imaju moć u institucijama. To je ključ problema, jer njima prvo, da bi mogli vladati matičnim društvom, širiti negativne, jer društveni mitovi su nužnost na neki način. Međutim, tko oblikuje mitove i sa kojom svrhom, očito je da u Hrvatskoj, očito da je u susjednim zemljama isto tako, obikuju lokalni moćnici i oligarsi i zlorabe indentitetske, plemenite baštine, tradicije i tako dalje kako bi prvo potlačili vlastito društvo, a onda, ako zagusti, da bi ga mogli usmjeravati u svim vidovima. Mislim da bi se tu mogli načelno složiti i tražiti rješenja koja neće ponavljati povijest.

Milekić: Evo ja još jednom zahvaljujem sudionicima okruglog stola i vama publiko za pitanja i komentare. Nadam se da ćemo se nać, da ćemo se još jednom ovako okupiti na nekoj sličnoj debati. Hvala.

